

Amerikan Protestan Misyonerlerin Osmanlı Coğrafyasına Yönelik İlk Matbaası

Malta (1822-1833)

Nazan Kahraman

Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi

<https://orcid.org/0000-0003-1001-2243>

nazkahraman@gmail.com

Öz

Osmanlı coğrafyasına 19. yüzyılın başında gelen Amerikan Protestan misyonerlerin ilk girişimlerinden birisi misyon matbaasının kurulması olmuştur. Bu çalışma Amerikan Protestan misyonerlerin Osmanlı coğrafyasına erişim kapsamında kurdukları Malta misyoner matbaasını konu almaktadır. Başlangıçta matbaacılık bilgisi olmayan Protestan misyonerler tarafından çalıştırılan matbaa, ihtiyaçları karşılayamadığında bir matbaacı ve farklı dillere hâkim yardımcılarıyla yoluna devam etmiştir. Misyonerlik faaliyetlerinin kapsam ve içeriğinde yaşanan değişimler, matbaanın stratejilerinde değişikliği gerektirmiş ve sadece dinsel metin basmak üzere kurulan matbaa, okul kitapları başta olmak üzere seküler metinler de basmıştır. Protestan misyonerler faaliyet gösterdiği süre içinde bölgedeki politik sorunlar ile Katolik Kilisesi, bölge halkı ve hükümetlerin olumsuz tavrından etkilenecek farklı topluluklara yönelen misyon faaliyetlerini desteklemek için farklı dillerde basılan yayınlarını giderek artırmıştır. Aralık 1833'de İzmir'e taşınan matbaa, adada geçen on bir yıl boyunca Akdeniz civarı ve Osmanlı İmparatorluğu'nda konuşulan dillerde milyonlarca sayfa baskı yapmıştır.

Anahtar Kelimeler: American Board, Malta misyon matbaası, Protestan misyoner, Homan Hallock, Daniel Temple.

•••••

Makale geliş tarihi: 29.5.2019 ▪ Makale kabul tarihi: 27.1.2020

<http://ilefdergisi.org>

ilef dergisi ▪ © 2020 ▪ 7(1) ▪ bahar/spring: 95-136

Araştırma Makalesi ▪ DOI: 10.24955/ilef.736317

The First Printing House of American Protestant Missionaries in Ottoman Territory

Malta (1822–1833)

Nazan Kahraman

Amasya University Faculty of Education

<https://orcid.org/0000-0003-1001-2243>

nazkahraman@gmail.com

Abstract

One of the first initiatives of the American Protestant missionaries who came to Ottoman territory at the beginning of the nineteenth century was to set up a missionary printing house. The subject of this study is the Malta missionary printing house, which was set up by American Protestant missionaries seeking a gateway into Ottoman territory. The printing house was initially run by Protestant missionaries with little idea about how to operate a press, and it failed to live up to expectations. For this reason, the missionaries eventually hired a professional printer and multilingual assistants. As time passed, the changing nature of missionary work and strategy led the printing house to become active in new fields, and the press, which had been established for printing only religious texts, began to publish secular documents as well, primarily schoolbooks. Faced with political problems in the region, tensions with the Catholic Church, and negative attitudes on the part of regional publics and governments, Protestant missionaries began to turn their attention to different communities and expanded their printing work into different languages. In its eleven years on the island of Malta, before it moved to Izmir (Smyrna) in December 1833, the press published millions of pages in all the languages spoken in the Ottoman Empire and the Mediterranean region.

Keywords: American Board, Malta missionary printing house, Protestant missionaries, Homan Hallock, Daniel Temple.

• • • • •

Received: 29.5.2019 ■ Accepted: 27.1.2020

<http://ilefdergisi.org>

ilef dergisi ■ © 2020 ■ 7(1) ■ bahar/spring: 95-136

Research Article ■ DOI: 10.24955/ilef.736317

Bilginin standartlaşması, kalıcılığı ve yaygınlaşmasına hizmet eden en önemli araçlarından biri olan matbaanın kökeni çok eskilere dayansa da hareketli harflerle baskı tekniğini geliştirerek yaygın kullanımının önünü açan Johannes Gutenberg'dir. Avrupa'nın bilim, sanat ve kültürde eriştiği seviyenin de etkisiyle matbaa hızla yayılmış, Gutenberg'in ilk baskılarının üzerinden on yıl bile geçmeden Avrupa'da açılan basımevi sayısı 200'ü bulmuştur (Kabacalı 1989, 120).

Bu gelişmeden gayrimüslim unsurları aracılığıyla etkilenen Osmanlı İmparatorluğu'nda Gutenberg'in matbaasının faaliyete başlamasının üzerinden elli yıl geçmeden Yahudiler matbaacılık faaliyetlerine başlamış; onları Ermeniler ve Rumlar izlemiştir (Gerçek 2002, 39-40). Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk Müslüman Matbaası'nı kuran ve Türkçe kitap basan İbrahim Müteferrika'nın matbaası için ise bir süre daha beklemek gerekecektir (Sabev 2002, 39-40).

Öte yandan matbaa, sadece insana ve doğaya ait olanın bilgisi üzerinden inşa edilen bilim ve sanat ile değil, Tanrı ve inanca ait olanın bilgisi üzerinden inşa edilen dinsel bilgi alanıyla da ilişkili olarak gelişmiştir. İlk ortaya çıktığı Uzakdoğu'da Budist rahiplerin propaganda metinlerinin basımını yapan

matbaa, Batı'da da Martin Luther'in reform hareketlerine aracılık eden ilk dinsel metinleri yayınlamıştır (Labarre 1994, 36-46). Benzer şekilde Osmanlı coğrafyasında matbaacılığın öncülleri olan gayrimüslim matbaaları, yoğun bir şekilde dinsel metinler basmış ve bu metinler, cemaatler arasında birtakım huzursuzluklara sebep olmuştur (Berkes 1973, 59-60). Buna karşılık Osmanlı matbaacılığı içinde ilk dini kitabın basılması 1803 yılında gerçekleşmiştir (Beydilli 1997, 255).

Bunların dışında Osmanlı coğrafyasına yönelik olarak ve imparatorluk dışında kurulan ve çoğunlukla dinsel metin basan matbaalar da vardır. Bunların başında Hristiyan misyoner matbaaları gelir. Bu çalışma, Amerikan Protestan misyonerlerinin Osmanlı İmparatorluğu ve civarında Protestanlığın yayılmasına aracılık etmek amacıyla Malta'da yürüttükleri matbaacılık faaliyetlerini konu almaktadır.

Osmanlı İmparatorluğunda Matbaacılık ve Dinsel Metinlerin Basımı

İlk Osmanlı matbaası *Matbaa-ı Amire*, İbrahim Müteferrika tarafından dini içerikli metinler basmamak şartıyla 1728'de faaliyete başlar (Babinger 2004, 13-14). Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk defa Arap harfli Türkçe baskı yapan bir matbaa kurulmuş olur (Galanti 1947, 100-101). Fakat İmparatorluk sınırları içinde matbaacılık, 15. yüzyılın sonlarında gayrimüslim topluluklar aracılığıyla başlamış ve Müteferrika matbaasına kadar da oldukça yol almıştır.¹ Öyle ki, Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk matbaanın kurulmasından ilk Türk matbaasının faaliyete geçişine kadar geçen sürede, İstanbul merkez olmak üzere Halep, İzmir, Edirne ve Selanik gibi şehirlerde gayrimüslim unsurların ve misyonerlerin kurduğu matbaaların sayısı 37'yi bulmuştur (Baysal 1968, 12; Ersoy 1959, 51-53).

Yasak olduğu için Türkçe ve Arapça dillerinde baskı yapamayan bu matbaalar, İbranice, Yunanca, Almanca, Türkçe harfli Ermenice ve Türkçe harfli Rumca gibi farklı dillerde baskı yapmışlardır (Galanti 1947, 147). Öte yandan gayrimüslim matbaaları, kendi topluluklarına yönelik, (doğru) okunması ve öğrenilmesi amacıyla dinsel metin basmışlardır (Ortaylı 2007a, 116; Galanti 1947,150).

•••

1 Matbaacılık konusunda gayrimüslim unsurların bilgi ve deneyimleri, Türk matbaaları için de oldukça önemlidir. Bu noktada Müteferrika matbaasında harf dökümü ve dizgi işlerinin Yahudi matbaacılar tarafından (Galanti 1947, 150), Mühendishâne Matbaası'nda harf dökümü ve tamir işlerinin de Ermeni matbaacıların desteğiyle yürütüldüğünü belirtmek gerekir (Teotig 2012, 88).

Gayrimüslim matbaalarından ilki, aynı zamanda İmparatorlukta ilk matbaa da olan Yahudi matbaasıdır. İstanbul'da 1495'te kurulan matbaada, tarih, gramer ve sosyoloji gibi alanlarda baskı yapılsa da, basılan (ilk) eser Tevrat ve tefsiridir (Ersoy 1959, 18-19). Giderek yaygınlaşan bu matbaaların bastığı eserler, Yahudi mesihçiliğinin ortaya çıkması ve yaygınlaşmasında etkili olmuştur (Berkes 2004, 59). Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudilerden sonra matbaa kurarak baskı yapan ikinci topluluk Ermenilerdir. İstanbul'da 1567'de kurulan matbaada ilk olarak, dilbilgisi ve alfabe kitaplarının yanı sıra, kilise takvimi, ayin ve dua kitapları gibi dini metinler basılmıştır (Teotig 2012, 73-74). Matbaa, Cizvit misyonerler arasında yaşanan polemikler nedeniyle çok kısa süre içinde kapanmıştır (Ersoy 1959, 21). Ortodoks ve Protestan Kiliselerinin desteğiyle 1627'de kurulan Rum matbaası ise, *Yahudiler Aleyhinde Küçük Risale* adlı dinsel bir metinle faaliyete başlamıştır (Kabacalı 1987, 18). Matbaa, Katolik inancı ve Papa aleyhine yazılmış metinleri basmaya başladığında Cizvitlerle karşı karşıya gelmiş ve yaşanan gerginlik nedeniyle kapatılmıştır (Berkes 2004, 60). Öte yandan matbaalar ve matbaaların kapanmasına neden olan dinsel propaganda faaliyetleri Almanya, Fransa, Rusya gibi ülkeler tarafından da desteklenmiştir (Ersoy 1959, 20). Yaşanan sorunlar, söz konusu ülkeleri de karşı karşıya getirmiş ve bazen Osmanlı devleti çözüm bulmak zorunda kalmıştır (Berkes 2004, 60).

Öte yandan Avrupa matbaalarında da Osmanlı İmparatorluğu'nda satılmak üzere İmparatorlukta kullanılan hemen her dilde dinsel ve bilimsel² kitaplar basılmıştır. Bu kitaplar, İmparatorlukta İslamiyet dâhil tüm dinlere yöneliktir (Toderini 1990, 15-20; Ersoy 1959, 22). Hıristiyan topluluklar için ve özellikle Ermenice ve Rumca olarak basılan kitapların bazılarında, okuma yazma bilmeyenlerin de faydalanması amacıyla anlatım sadece görsel malzemelerle yapılmıştır (Labarre 1994, 74). Bu kitaplardan bir kısmı da Osmanlı dil ve kültürüyle yakından ilgilenen Avrupalı devletler ve onlar adına İmparatorlukta çalışan tüccarlar ve misyonerler için basılmıştır. Bu kitaplar Türkçe, Arapça ve Farsça dillerinin gramer yapısı, imla kılavuzları ve okuma kitapları gibi eserlerden oluşmuş ve Latince, Türkçe, Latince-Türkçe, Fransızca-Türkçe, İbranice, Süryanice, Arapça ve Farsça dillerinde basılmıştır (Kabacalı 1987, 13-15).

Bu matbaalar faaliyetlerine devam ederken kurulan ve ilk kitabını Ocak 1729'da basan Müteferrika matbaası (Ersoy 1959, 37), kapandığı 1794'e kadar fiili olarak 18 yıl çalışabilmiş ve 23 eser basabilmiştir (Kabacalı 1987, 45). Tek-

•••

2 Avrupa matbaalarında Arapça, Farsça ve Türkçe olarak basılan ve ülke içinde satışına bizzat Padişahın izin verdiği bilimsel kitaplardan ilki, Roma'da basılarak İstanbul'a getirilen *Tahriri'l-Usulü'l-Öklides* isimli geometri kitabıdır (Kabacalı 1987, 12-13).

rar faaliyete geçen Müteferrika matbaasından sonra da İstanbul başta olmak üzere Osmanlı coğrafyasında Türk matbaaları³ görünür olmaya başlamıştır (Ersoy 1959, 54). Fakat Türk matbaaları için asıl canlanma, din kitapları basımına izin verilmesi ve bunun yanı sıra hikâye ve masal kitaplarının basılmaya başlanmasıyla görülmüştür (Baysal 1991, 81). Öte yandan bu canlanmanın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm matbaalar için geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Müteferrika matbaasının kuruluşundan 1875 yılına kadar İmparatorlukta kurulan matbaa sayısı, 116'sı İstanbul'da olmak üzere 151'dir. Ayrıca İstanbul'daki matbaalardan 16'sı da gayrimüslim unsurlar ve yabancılar tarafından kurulmuştur (Baysal 1968, 55). Bu matbaalarından biri de Amerikan Protestanlar tarafından Malta'da kurulmasını takiben önce İzmir ve sonra İstanbul'a taşınan ve bu çalışmanın konusu olan misyoner matbaasıdır.

Matbaacılık ve Amerikan Protestan Misyonerler

Hareketli harflerle baskı tekniğini geliştirerek matbaayı icat eden Gutenberg'in 1455'te bastığı ilk kitap olan *42 Satırlı İncil*, basılı kitapların ilki olarak kabul edilmektedir (Labarre 1994, 46). Fakat bundan önce Gutenberg, kilise adına olası haclı seferleri için dinsel bir seslenme içeren *Türlere Karşı Hristiyanlara Yönelik Bir Çağrı* başlığını taşıyan risaleyi basmıştır (Sabev 2016, 20). Yani ilk basılan eserler, dinsel bilgi içermiş veya dinsel kurum olan kilise adına basılmıştır. Aynı şekilde Avrupa'da hızla yayılan ve çoğunlukla din insanları tarafından işletilen matbaaların hemen hepsinde ilk basılan eserler dinsel metinlerdir (Labarre 1994, 51). Basılan ilk kitapların dinle ilgili olması nedeniyle inananların ihtiyaçlarını karşılamak için daha fazla dinsel metin basan matbaa hem dinsel propagandanın aracı olmuş ve hem de dinsel metinler üzerinden yeni bir edebiyat türünün ortaya çıkmasına aracılık etmiştir (Labarre 1994 68-91). Bu durumun en görünür olduğu tarihsel an ise, matbaanın Protestanlığın ortaya çıkması ve hatta ilk dinsel hareket olarak adlandırılmasıdır (Eisenstein 1997, 303). Çünkü Luther Katolik Kilisesi'ne yönelik başkaldırısını içeren broşürleri ve Almancaya çevirdiği İncil'i matbaa aracılığıyla çoğaltarak insanlara ulaştırmıştır. Böylece matbaa, hem Reform hareketi için toplumsal bir taban oluşturmuş hem de Protestanlığın yerel bir başkaldırı olmaktan çıkarak evrensel bir harekete dönüşmesine aracılık etmiştir (Needham 1985, 368).

•••

3 Bu matbaalardan birisi Mısır'da Kavalalı Mehmet Ali Paşa tarafından 1821'de kurulan Bulak matbaasıdır (İhsanoğlu ve Aynur 2003, 220). Türkçe ve Arapça dillerinde ve tıp, eczacılık, matematik, edebiyat gibi çok farklı alanların yanı sıra dinsel metinler de basan matbaanın, ilk yirmi yılda bastığı 243 eserin 24'ü İslam diniyle ilgilidir (Kabalıcı 1987, 74).

Fakat Protestanlığın matbaa ile kurduğu ilişki, sadece ortaya çıktığı tarihsel an ile ya da sadece Luther'in matbaayı kullanma başarısı ile sınırlı değildir. Bu ilişki, dile ve kelama vurgu yapan Protestan inancının kendisinden kaynaklanmaktadır (Stone 2011, 118). Çünkü Protestan inancı, kilise ve papalığın dinsel otoritesini sarsarak, İncil'e dayalı inancın okuma yazmayı gerekli kıldığından hareketle bütün insanlara kutsal kitabı okuma, anlama ve yorumlama yetkisi tanımıştır (Olgun 2012, 145). Bunu tesis etmenin, yani bireylerin kutsal metinleri okuma ve anlamasını sağlamanın yolu da onların okuryazar olmaları ve okuyacakları kutsal metinlerin temin edilmesinden geçmektedir. Bu durum, eğitimi ve çok daha önemlisi matbaayı, vaazın yanı sıra Protestanlığın yayılması için en önemli araçlar olarak belirlemiştir (Smyrniaos 2008, 117). Dolayısıyla Protestanlığı Avrupa dışındaki dünyaya yaymayı kendilerine görev edinen tüm Protestan misyonerler için eğitim ve matbaa iki önemli araç olmuştur. Bunların başında American Board'a bağlı olanlar gelmektedir.

American Board misyonerleri Osmanlı coğrafyasına gelir gelmez bir matbaa kurmayı düşünmüşlerdir. Bu konuda fikrini beyan edenlerden ilki, Amerikan misyonerleri İzmir'de karşılayan ve onlara çalışmalarında yardımcı olan İngiliz papaz Williamson'dur (Tracy 1842, 101). Williamson, Şubat 1820'de Board'a yazdığı mektupta matbaa kurmanın öneminden söz etmiştir. Williamson'a göre, bölgede kutsal kitap ve risale dağıtarak yürütülen misyonerlik faaliyetleri, Rumları Protestanlıkla tanıştırmayı başarmıştır. Fakat Protestanlığın yayılması ve yerleşmesi için daha fazlasına ihtiyaç vardır ve bu da halkın kutsal metinlerle buluşmasını sağlayacak araçlara sahip olmayı gerektirmektedir. Bu araçlara Modern Grekçe dinsel bir süreli yayın⁴ da eklendiğinde, tüm bunları basacak bir matbaanın vakit kaybetmeden kurulması icap etmektedir (Annual Report 1820, 33-34). Öte yandan İsa'nın öğretilerinin doğru bir şekilde aktarılması için, temel aracı vaaz olarak tanımlayan Board, eğitim ve matbaayı ikincil araçlar olarak değerlendirmiştir (Annual Report 1856, 52-53). Eğitimin en başından beri Hristiyanlığın yayılmasındaki dönüştürücü gücünü önemseyen Board, Hristiyan öğretisini yayacak kutsal metinleri ve okullar için kitapları basacağı için matbaayı hem vaazın hem de eğitimin en önemli destekçisi olarak görmüştür (Annual Report 1856, 55).

Bu doğrultuda Tanrının kitabının bilgisini aktarma görevi üstlenecek olan matbaa (Missionary Herald 1822, 178-179) yüz yüze erişim sağlanamayacak

•••

4 İngiliz misyonerler, Ocak 1824'ten itibaren *The Friend of Man* isimli İtalyanca aylık bir süreli yayın çıkarmaya başlamışlardır. Amerikan misyonerler ise matbaa İzmir'e taşındıktan sonra 1837'de *The Repository* adıyla bir süreli yayın çıkarmışlardır (Temple 1855, 156).

çok dilli ve çok kültürlü geniş bir coğrafyada, misyonerlerin sesi olarak düşünölmüştür (Annual Report 1821, 201). Çünkü misyonerlere göre, herhangi bir nedenle faaliyetlerine ara vermek zorunda kaldıklarında, matbaada basılan metinlerle Protestanlık yayılmaya devam edecektir (Annual Report 1856, 55). Bu nedenle Board, sadece Akdeniz ya da Osmanlı coğrafyası değil, tüm dünyada sürdürdüğü misyonerlik faaliyetlerinde matbaaya çok önem vermiş ve hemen her bölgede matbaa kurmaya çalışmıştır (Anderson 1861, 339-344).

Osmanlı Coğrafyasında Misyonerlik Faaliyetleri ve Amerikan Protestan Misyonerlerin Gelişii

İsa'nın "gidin ve yeryüzündeki her yaratığa İncil'i vaz'edin" buyruğunu, dünyanın her yerinde Hristiyanlığı tesis etmek olarak anlayan misyonerler için (Kırşehirlioğlu 1963,18-19) Osmanlı İmparatorluğu, din temelli millet yapısı nedeniyle oldukça verimli bir çalışma alanı olmuştur (Ortaylı 2007b, 138). Osmanlı Devletinde ilk faaliyet gösteren misyonerler, Fransız din insanlarından oluşan Katoliklerdir (Gözübüyük 2018, 636-637). Fransa'nın yararlandığı kapitülasyonları da kullanarak faaliyet alanlarını genişleten Katolikleri (Tozlu 1991, 28) İngiltere, Amerika ve Almanya'dan gelen Protestan misyonerler takip etmiştir (Hülagü 2007, 431).

Misyonerler, daha çok kişinin din değiştirmesini sağlayarak dinsel anlamda bölgedeki nüfuzlarını artırmaya çalışırken aynı zamanda ölkelerinin siyasi nüfuz alanlarını da genişletmeye çalışmışlardır. Dolayısıyla da misyonerlerin faaliyetleriyle ilgili yaşanan sorunlar, Katolikleri destekleyen ölkelerle Protestanları destekleyen ölkeleri karşı karşıya getirmiştir (Ortaylı 2007b, 88). Ayrıca bu karşı karşıya gelme durumunun aynı kiliseye bağlı Birleşik Devletler ve İngiltere gibi ölkeler arasında da yaşanmış olması, misyonerlerin dinsel kaygılardan çok siyasal kaygılarla hareket ettiğini göstermektedir (Açıkses 1999, 193).

Osmanlı İmparatorluğu'nda en başarılı olan misyonerler, Amerikan Protestan misyonerlerdir (Alan 2001, 183). Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'ndaki modernleşme çabalarının yoğun bir şekilde görölmeye başladığı 19. yüzyılda İmparatorluğun tüm unsurları için geleneksel olanı derinden etkileyen Batı etkisi, Protestan misyonerlerin de çabasıyla bir tür hayat tarzı ve davranış değişikliğine dönüşmüştür (Ortaylı 2007b, 124).

The American Board of Commmissioners for Foreign Mission (ABC FM), kurulmasını takiben ilk misyonerleri 1810 yılında Hindistan ve Sandwich

Adaları'na ve ardından da 1819'da Osmanlı İmparatorluğu'na göndermiştir (Murre 2000, 99). Aslında ABD'nin Osmanlı İmparatorluğu ile ilk temasları, misyonerlerin gelişinden daha önce ekonomik ilişkileri geliştirmek amacıyla 18. yüzyılın sonlarına doğru başlamıştır (Mazıcı 2005, 19). Fakat ABD'nin Osmanlı İmparatorluğu'na ilgisi, sadece ekonomi ile sınırlı değildir. Siyasi, ekonomik, idari, sosyal ve dinsel alanları kapsayan çok yönlü bir ilgidir (Tozlu 1991, 19). Çünkü Amerika'dan bölgeye sadece tacirler ve denizciler değil; bilim insanları, mühendisler, zanaatkârlar ve misyonerler gibi toplumun birçok kesiminden ziyaretçiler gelmiştir (Kocabaşoğlu 2000,13).

Bunların içinde en önemlileri, Tanrının kitabını taşıdığını iddia eden misyonerlerdir. Hz. İsa'nın hayatına tanıklık eden yer olarak Hristiyanlar için kutsal sayılan bu bölgede bir misyon kurmak, yani kutsal topraklarda Amerikan varlığını gerçekleştirmek, dinsel romantizm barındıran bir çabadır (Badr 2006, 213). Öte yandan yılın her mevsimi dünyanın her yanından ve her dinden hacıların ziyaret ettiği Kudüs-Filistin (Leest 2008, 46), Amerikan misyonerlerin çok sayıda hacı adayına erişim sağlayacakları bir yerdir (Annual Report 1821, 201). Öncelikli hedefi Filistin-Kudüs topraklarına erişim sağlamak olan misyonerlerin nihai hedefi ise Osmanlı ve çok daha önemlisi Anadolu coğrafyasıdır. Bu hedef doğrultusunda Protestan misyonerler, İncil'i dünyanın bu bölgesine taşıyarak, Yahudi olmayanların sayısını artırmaya ve Katoliklerin yayılmasını engellemeye çalışmışlardır (Stone 2011, 58). Protestan misyonerler, yanlarında getirdikleri ve modern dünyaya ait olan gaz lambası, fotoğraf makinesi ve dikiş makinesi gibi eşyalarla Osmanlı toplumunun düşünüş ve yaşam tarzının dönüştürülmesi için çaba sarf etmişlerdir (Kocabaşoğlu 2000, 16-18).⁵ Fakat bu değişim ve dönüşümü sağlamak adına misyonerler tarafından kurulan okul, hastane ve matbaa gibi kurumsal yapılar çok daha etkili olmuştur. Bunlar içinde, misyonerlere kitap, broşür ve süreli yayınlar başta olmak üzere her türlü malzemeyi basma imkânı veren matbaa, imparatorluğun en ücra köşelerine dinsel bilginin ulaşmasını mümkün kılmıştır. Matbaa, ayrıca, etrafında kurulan kitap depoları ve kütüphaneler gibi yeni kurumsal yapıların ve matbaacılıkla ilgili yeni mesleklerin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Matbaada çalışan kişiler , Avrupa ve Amerika'nın matbaacılık konusundaki bilgi ve deneyimlerinin Osmanlı coğrafyasına gelmesine de aracılık etmiştir.

•••

5 Bunun için ne kadar çaba sarf ettikleri ve ne kadar insangücünü bölgeye sevk ettiklerine ilişkin kanıtlardan birisi, ilk elli yılın sonunda Türkiye'de istasyon ve dış istasyon sayısının 250'ye; misyoner, misyoner yardımcıları, (yerel) papazlar, öğretmenler ve doktorlardan oluşan çalışan sayısının da 500'e yaklaşmış olmasıdır (Annual Report 1870, 18-29).

Malta Matbaasının Faaliyetlerine Dair Çalışmalar

Literatürde misyonerlerin ve özellikle Amerikan Protestan misyonerlerin Türkiye'ye yönelik faaliyetlerini konu alan çok sayıda çalışma ve yayın mevcuttur. Başlangıcından bugüne kadar yürütülen misyonerlik faaliyetlerini detaylı bir şekilde ele alan bu çalışmalar çoğunlukla misyonerlerin kullandıkları en önemli araçlar olan eğitim ve sağlık hizmetlerine odaklanmıştır. Matbaa konusu ise ya kısaca bilgi verilerek ya da American Board'un İzmir ve İstanbul matbaaları üzerinden ele alınmıştır. Misyonerlerin matbaacılık faaliyetlerine odaklanan çalışmalardan ilki Uygur Kocabaşoğlu'nun 1988 tarihli *Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. Yüzyılda Amerikan Matbaaları ve Yayıncılığı* adlı kitabıdır. Kocabaşoğlu Amerikan Protestan misyonerlerin Osmanlı coğrafyasındaki matbaacılığına ilişkin tarihsel süreci özetlediği bu çalışmasında, Malta matbaasına ana hatlarıyla değinerek İzmir ve İstanbul matbaalarından söz etmektedir. Ayrıca Uygur Kocabaşoğlu, ilk baskısını 1989'da yapan *Anadolu'daki Amerika* isimli çalışmasında sınırlı da olsa Malta matbaasından.

Bir diğer çalışma Evro Layton tarafından 1971'de yapılan ve Malta Amerikan misyon matbaasının sadece Grekçe yayınlarını konu alan *The Greek Press at Malta of the American Board of Commissioners for Foreign Missions (1822-1833)* adlı çalışmasıdır. Layton bu çalışmasında ayrıca Malta matbaasında Grekçe basılan tüm yayınları da yıllar itibariyle belirtmiştir. Bir başka çalışma, Geoffrey Roper'in 1988 tarihinde Durham Üniversitesi'nde yaptığı doktora tez çalışmasıdır. Roper, *Arabic Printing in Malta 1825-1845: Its History and Its Place in The Development of Print Culture in the Arab Middle East* başlıklı ve Malta'daki matbaalarda basılan Arapça yayınları konu aldığı çalışmasında, Amerikan misyon matbaasının faaliyetlerinden de söz etmektedir. Roper'in bir diğer çalışması, Malta'daki İngiliz Kilise Misyoner Topluluğu matbaasının bastığı Türkçe yayınlara odaklanan ve 1997 tarihli, "Turkish Printing and Publishing in Malta in the 1830s" adlı çalışmadır. Ancak bu makalede American Board matbaasının faaliyetlerinden söz edilmemektedir. James F. Coakley, American Board'un matbaalarını konu alan 1998 tarihli *Printing Offices of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1817-1900: A Synopsis* adlı çalışmasında American Board'un 19. yüzyılda yürüttüğü misyonerlik faaliyetlerini ve dolayısıyla içinde Malta matbaasının da yer aldığı tüm matbaalarını konu almaktadır. Coakley bu yayınında ayrıca Malta matbaasının başlangıcından Aralık 1828'e kadar bastığı eserlerin de listesini vermektedir. Coakley'in 2003 tarihli *Homan Hallock, Punchcutter* adlı bir diğer kitabı ise Amerikan Malta misyon matbaasında görevlendirilen ilk matbaacı olan Homan Hallock'u

konu almaktadır. Değınilecek son çalışma ise, bu makalenin kapsamıyla aynı olan ve erişim sağlanan tek çalışmadır. William J. Burke, 1937 tarihli *The American Mission Press at Malta* adlı kitabında, kuruluşundan İzmir'e taşınmasına kadar geçen süreçte Malta Amerikan misyon matbaasını genel hatlarıyla ele almıştır.

American Board'un Osmanlı coğrafyasına yönelik olarak kurduğu ilk matbaa olan Malta'yı konu alan çalışmamız yukarıda anılanlardan řu noktalarda farklıdır: İlk olarak bu alışma, Amerikan Protestanların İzmir ve İstanbul'daki matbaacılık faaliyetlerini kapsamamaktadır. İkinci olarak matbaanın tüm dillerdeki baskılarına yönelik bir çalışmadır. Misyonerlik faaliyetlerine paralel olarak, baskı yapılan diller ve basılan eserlerin sayıları belirlenmeye çalışılmıştır. Matbaanın faaliyete geçtiği Temmuz 1822'den İzmir'e taşındığı Aralık 1833'e kadar bastığı eserlere ilişkin tablo metin sonunda paylaşılmıştır. Son olarak bu çalışmada matbaanın Malta'da faaliyet gösterdiği süre içinde yaşadığı sorunlar ve American Board'un bu sorunların çözümü için yürüttüğü faaliyetler de ele alınmaya çalışılmıştır.

Yöntem

The American Board of Commissioners for Foreign Mission (ABCFM) adına çalışan misyonerler, din temelli ve çok kültürlü millet anlayışı nedeniyle çok iyi bir çalışma alanı olarak değerlendirdikleri Osmanlı İmparatorluğu'na erişerek Protestan Hristiyanlığı yayabilmek için matbaayı çok aktif bir şekilde kullanmışlardır (Anderson 1872a, 6). Araştırmanın amacı, Amerikan misyonerlerin Osmanlı coğrafyasına erişim için kurdukları matbaalardan ilki olan Malta matbaasının tarihsel sürecini görünür kılmaktır. Çalışmanın diğer amaçları ise, Amerikan Protestan misyonerlerin Osmanlı coğrafyasına yönelik faaliyetlerinde Malta matbaasının yerinin ne olduğu; matbaanın faaliyetlerinde yıllar itibarıyla yaşanan değişimin nasıl olduğu; matbaanın bastığı yayınların dillerindeki değişimin nasıl yaşandığı ve bununla bağlantılı olarak yeni dillerde baskı için gerekli insan kaynağını nasıl temin ettiklerinin belirlenmesidir. Bu amaç ve alt amaçlar doğrultusunda çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aramıştır:

1. Amerikan Protestan misyonerler Osmanlı coğrafyasını neden tercih etmişlerdir?
2. Matbaa neden Malta'da kurulmuştur?
3. Matbaa hangi dilde ve sayıda baskı yapmıştır?

4. Matbaada baskı yapılan diller neden tercih edilmiştir?
5. Matbaanın baskı sürecinde kimler görev almıştır?
6. Matbaanın bölgedeki bağımsızlık hareketlerine bir etkisi olmuş mudur?
7. Bölge halkının, mevcut dinsel ve siyasal otoritelerin matbaa ile ilişkileri nasıldır?
8. Matbaa Protestanlığın bölgede yayılmasına nasıl katkı sağlamıştır?

Çalışmada American Board'un misyonerlik faaliyetlerinden birisi ve aslında tüm misyonerlik faaliyetlerinin de bütünleştiricisi olan Malta matbaası ile ilgili olarak yazılı kaynaklar incelenmiştir. Bunun için nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Çünkü bu yöntem, araştırılması hedeflenen olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım ve Şimşek 2013, 217).

Bu kapsamda önce çalışmanın birincil kaynakları olarak dokümanlara erişim sağlanmış; American Board'un ve Kilise Misyoner Topluluğu'nun (CMS-Church Missionary Society) internet üzerinden de kullanıma açtığı raporlar incelenmiştir. Bu raporlar *Annual Report*, *Missionary Herald* ve *Missionary Register* olarak başlıca üç tanedir. Ayrıca bölgede görev yapan misyonerlerin anıları ve izlenimlerini anlatan kaynaklar ile American Board'un misyonerlik faaliyetlerine ilişkin yazılan kitap, lisansüstü tezler ve makaleler incelenmiştir.

Çalışmada karşılaşılan en önemli sorun, matbaanın faaliyetlerine ilişkin sayısal verilerin tutarlı olmamasıdır. Çalışmanın birincil kaynakları olarak kullanılan raporlar ve Malta matbaası hakkında yapılan çalışmalarda veriler arasında farklılık vardır.⁶ Bu sorunu aşmak için elde edilen veriler, olabildiğince fazla kaynaktan teyit edilerek çalışmaya yansıtılmıştır. American Board'un Osmanlı coğrafyasına yönelik ilk matbaası olan Malta misyoner matbaasını konu bu çalışma, matbaanın kurulması ile İzmir'e taşınması arasındaki tarihsel sürece (1822-1833) odaklanmıştır.

•••

6 Örneğin Malta'da basılan Grekçe yayınları inceleyen Evro Layton'a (1971, 185-193) göre, matbaada 61'i 1822-1828 arasında olmak üzere toplam 108 Grekçe eser basılmıştır. Board'un kendi kaynaklarında (Annual Report 1837, 155-156) ise Malta'da faaliyet gösterdiği süre zarfında matbaada 1829 yılı baskıları hariç, toplam 105 Grekçe eser basılmıştır. Öte yandan Coakley'e göre (1998, 16-17) ise matbaada 1822-1828 arasında basılan Grekçe eserlerin sayısı 72'dir.

Misyonerlerin Osmanlı Coğrafyasına Gelişi ve Misyon Matbaası Hazırlıkları

American Board'un Batı Asya veya Akdeniz misyonuna ilk gönderdiği misyonerler Pliny Fisk ve Levi Parsons, 15 Ocak 1820'de İzmir'e varır ve hiç vakit kaybetmeden çalışmaya başlarlar (Bond 1828, 104).

Misyonerler, İzmir ve civarını ziyaret ederek, bölgenin din temelli nüfus yapısı ve bölgede konuşulan diller hakkında bilgi toplayarak bunları Board'a rapor etmişlerdir (Annual Report 1820, 95). Bölgede Fransızca, İtalyanca, Modern Grekçe, Arapça ve Türkçe konuşulurken, misyonerlerin kendi dilleri olan İngilizce konuşulmamaktadır (Anderson 1872a, 15). Dolayısıyla misyonerlerin hem bölge insanıyla kuracakları yüz yüze iletişim ve yürütecekleri misyonerlik faaliyetleri hem de söz konusu dillerde baskı yapacak bir matbaanın faaliyete geçebilmesi için bir an önce bu dilleri öğrenmeleri zorunlu hale gelmiştir (Annual Report 1821, 201). Bu kapsamda ilk olarak Modern Grekçe öğrenmeye başlayan misyonerler, bazı dinsel metinleri Modern Grekçeye çevirmiş (Tracy 1842, 119) ve Haziran 1820'de yerel bir kolej matbaasında bu çevirileri basmışlardır. Misyonerler, kendileri çevirerek bastıkları bu metinleri, ülkelerinden gelirken yanlarında getirdikleriyle beraber çok kısa sürede Akdeniz civarında dağıtmışlardır (Bond 1828, 119). Bu dinsel yayınların yardımıyla kısa bir zaman diliminde gerçekleştirdikleri misyonerlik faaliyetlerini beklenmedik bir başarı olarak değerlendiren misyonerler, dünyanın bu kısmının aydınlatılması için matbaanın çok iyi bir araç olacağını ve kendi matbaalarını bir an önce kurmalarını gerektiğini Board'a bildirmişlerdir (Annual Report 1820, 89-90).

American Board, Ocak 1821 tarihli toplantısında İzmir'de ya da başka bir bölgede (Beyrut) bir matbaanın kurulması ve bu kuruluşu destekleyecek bir fonun oluşturulması kararını vermiştir (Tracy 1842, 107). Matbaanın baskı makinesi ve hurufatı başta olmak üzere tüm ekipmanını temin için kullanılacak bu fonun üye aidatlarından oluşması ve fonda beş yıl süreyle her yıl 3.000 dolar toplanması karara bağlanmıştır (Annual Report 1821, 96).

Matbaanın İzmir'de kurulması için tüm hazırlıklar devam ederken Board, İzmir konusunu geçici olarak rafa kaldırmış ve matbaanın 'şartlar uygun olana kadar' Malta'da kurulmasına karar vermiştir (Missionary Herald 1822, 179). Board'un Genel Sekreteri Rufus Anderson'a göre (1872a, 73) bu karar bir planlamayla değil, matbaanın güvenliğini sağlamak için zorunluluk nedeniyle alınmıştır. Fakat Malta'nın özellikleri, bu kararın planlı olduğunu

düşündürmektedir. Çünkü Malta, Osmanlı coğrafyasına yakın, Türk yetkililerin kontrolünden uzak (Dwight 1916, 227) ve İngiltere'nin yönetimindedir (Greene 1916, 182). Malta, bölgede çok kısa sürede bir iç savaşa dönüşecek Yunan ayaklanmasına bağlı mevcut karışıklıkların görece uzağında olması nedeniyle de güvenlidir (Anderson 1872a, 13-14). Ayrıca misyonerlerin Modern Grekçe, İtalyanca ve Türkçe öğrenebilecekleri ve Protestanlığın yayılmasını sağlamak için bu dillerde çalışmalar yapabilecekleri bir yerdir (Greene 1916, 136). Öte yandan misyonerlik faaliyetlerine hizmet edecek şekilde çok millerli ve çok dilli bir coğrafyanın ortasında merkezî (Jones 1850, 376) ve ulaşımın deniz yoluyla yapılması nedeniyle de erişimi kolay bir yerdir (Missionary Herald 1826, 211). Son olarak, kendilerinden önce bölgeye gelen misyonerler ve özellikle 1815'te Akdeniz Misyonu'nu kuran Kilise Misyoner Topluluğu Malta'yı, Doğu Kiliseleri ve elbette Müslümanları uyandırmak için bir merkez olarak belirlemiştir (Leest 2008, 115). Tüm bunlar nedeniyle Amerikan Protestan misyoner matbaası, (geçici de olsa) Malta'da kurulmuştur.⁷

Matbaanın İlk Yılları: 1822-1826

18. yüzyılda Malta'da matbaacılık faaliyetlerine başlayan ilk misyoner matbaası, Katolik kilisesinin karşı çıkışlarına rağmen 1822'de Protestan Kilise Misyoner Topluluğu tarafından kurulmuştur (Roper 1988, 110-111). ABCFM'nin matbaa için görevlendirdiği Daniel Temple, yanında elle çalışan bir baskı makinesiyle birlikte 22 Şubat 1822'de Malta'ya gelmiştir (Temple 1855, 16). Fakat Temple'in ilk izlenimleri, Malta'nın misyonerler için zor bir çalışma alanı olacağını düşündürmektedir.⁸

Adada en yaygın konuşulan dil, Akdeniz'in ticaret dili ve dolayısıyla da Akdeniz'in anahtarı olan İtalyanca (Wilson 1839, 9) olmasına rağmen misyonerler Rumlara yöneldiği için ilk baskılarını Modern Grekçe yapmayı planlamışlardır (Missionary Herald 1823, 139, 267). Misyonerlerin Rumlara ve dolayısıyla Grekçe baskıya öncelik vermeleri, Amerikan halkının ve de misyonerlerin Rumlara olan ilgisiyle açıklanabilir. Öncelikle bağımsızlığını çeyrek yüzyıl önce kazanan Amerikan halkı, Yunan isyanına sempati duymuş ve

7 Fakat Malta, bir süre sonra misyonerlerin beklentisine cevap veremeyecek duruma gelmiş ve matbaa 1833'te İzmir ve Beyrut olarak ikiye ayrılmış ve İzmir matbaası 1853'de İstanbul'a taşınmıştır (Kocabaşoğlu 1994, 543-544).

8 Çünkü Temple, Katolik bölge halkının son derece cahil ve bağnaz olmasından ve papazlar günah saydığı için evlerinde İncil bulundurmaya cesaret edemeyecek kadar papazların etkisinde olmalarından yakınmaktadır (Missionary Herald 1822, 179).

bu isyanı kutsal bir savaş olarak değerlendirmiştir (Repousis 1999, 334-335). American Board ise hem Amerikan halkının Rumlar için düzenlediği yardım kampanyalarını bölgeye ulaştırmış hem de ücretsiz olarak Amerika'da eğitim almalarını sağladığı Rum gençleri bu eğitimin ardından kendi bünyesinde istihdam etmiştir (Doğan 2014, 32). Bundan çok daha önemlisi misyonerler, Yunanlılar güçlü entelektüel bir geçmişe ve Osmanlı hâkimiyetinin yok edemediği medeniyet ve özgürlük arzusuna sahip olduklarından onların dinsel değişim ve dönüşümün taşıyıcısı olacağını düşünmüşlerdir (Saloutos 1955, 152). Öte yandan misyonerler, İzmir ve civarında yürüttükleri ilk misyonerlik deneyimlerinde Grek Ortodoks Kilisesinin herhangi bir engellemesiyle karşılaşmalarına dayanarak Rum toplumunun kendilerini kolay kabul edeceğini varsaymışlardır (Saloutos 1955, 155-156).

Misyonerler, Modern Grekçe hurufat için Paris'e sipariş vererek basılacak materyalin temin edilmesi için çalışmaya başlamışlardır (Burke 1937, 526). Matbaanın çalışması için gerekli izni⁹ 1 Temmuz 1822 itibariyle alan Daniel Temple ve Pliny Fisk, kendilerinden önce faaliyete geçen İngiliz Misyoner matbaasının desteği ile Ağustos ayında baskıya başlamıştır (Burke 1937, 526). Aralık 1822'de tamamlanan ve dört risaleden oluşan bu baskılar İtalyanca'dır (Annual Report 1823, 123). Misyonerler Grekçe baskıya odaklanacaklarını ima etmelerine rağmen, ilk basılan metinlerin İtalyanca olmasının tamamen teknik olan iki nedeni vardır. Bunlardan ilki yukarıda da belirtildiği gibi, adada konuşulan en yaygın dilin İtalyanca olması; ikincisi ise, sipariş edilen Grekçe hurufatın henüz ellerine geçmemiş olmasıdır (Burke 1937, 527). Kasım 1822'de beklenen hurufatın gelmesiyle birlikte ilk Modern Grekçe metinler de basılmaya başlanmıştır (Missionary Herald 1823, 251). Misyoner raporlarına göre, bu süreçte basılan bir İtalyanca risale daha eklendiğinde, Mayıs 1823 itibariyle 5'i İtalyanca ve 6'sı Grekçe olmak üzere 11 risale basılmıştır (Annual Report 1823, 124).

Matbaa ilk baskılarını, çalışma mekânı olarak da kullanılan Daniel Temple'in evinde yapmıştır (Temple 1855, 50). Fakat bölgedeki faaliyetlerin artmasına paralel olarak matbaanın hızlanması nedeniyle söz konusu mekân, ihtiyaçları karşılayamaz duruma gelmiştir. Bunun üzerine misyonerler, 25 Şubat 1823'de içinde kendi yaşam alanları, ibadet mekânları ve matbaanın

•••

9 Bond'a göre (1828, 210), bu izin hükümet denetimine sunmak kaydıyla herhangi bir sınırlanma olmaksızın, her yayının her dilde basılabileceğini içermektedir. Coakley'e göre (1998, 11) ise izin, adadaki Katolik nüfusu dışarıda bırakacak şekilde Malta dışında dağıtımını içermektedir.

bir arada olacağı yeni adreslerine taşınmışlardır (Prime 1877, 74). Yani misyonerler yaşam alanları ve çalışma alanlarını birleştirmişlerdir ve bu durum, matbaa Malta'dan ayrılana kadar devam etmiştir (Bigelow 1831, 201).

Malta misyoner matbaası birinci yılını doldururken, yayınlarının ve özellikle Modern Grekçe olanların sayısında artış görülmektedir. Çünkü Ekim 1823 itibariyle matbaa, 13 Modern Grekçe ve 5 İtalyanca olmak üzere toplam 18 risaleyi 15.000 kopya olarak basmıştır. Matbaanın sorumlusu Temple'in Modern Grekçe bilmemesine rağmen bu dildeki baskıların artmasının nedeni, Amerikan misyonerlere başından beri yardım eden İngiliz misyoner Samuel Sheridan Wilson'un Modern Grekçeye çevirdiği risalelerin basılmasıdır (Layton 1971, 173). Ayrıca bu süreçte, Rumların kendi dillerini öğrenmesini kolaylaştırmak amacıyla Modern Grekçe bir imla kılavuzu (1.000 kopya) basılmıştır (Missionary Herald 1824, 31). Masraflarını 800 adet nüsha karşılığında İngiliz misyonerlerin karşıladığı imla kılavuzu, sayfa sayısının fazlalığı (160 sayfa), bir kitap bütünlüğünde olması ve matbaanın dini metinler dışında bastığı ilk yayınlardan birisi olması nedeniyle önemlidir (Annual Report 1824, 111).

Ağustos 1824'e geldiğinde matbaa yaklaşık bir yıllık süreçte 14 Modern Grekçe, bir Grek harfli Türkçe (Karamanlıca) ve 7 İtalyanca olmak üzere 22 risaleyi 23.650 kopya olarak basmıştır (Missionary Herald 1825, 4). Ortalama sayfa sayısı 44 olan bu risalelerden dördünün ikinci baskısı yapılırken, 18'i yeni metinlerden oluşmaktadır (Anderson 1872b, 507). Ayrıca matbaa, başlangıcından itibaren üç farklı dilde, 8'i tekrar basım olmak üzere 38 risale basmıştır (Annual Report 1825, 81).

Bu yayınlar için ilk söylenmesi gereken şey; matbaanın üçüncü dilde baskıya başlamış ve Türkçe konuşan fakat Grek alfabesi kullanan Asya Rumları için Karamanlıca risale basmış olmasıdır.¹⁰ İkinci olarak matbaa, yeni ve kapsamlı yayınları bünyesine katma çabasıdadır. Bu yayınlardan biri, Hristiyanlığın önemli metinlerinden kabul edilen *The Pilgrim's Progress* (*Çarmuh Yolcusu*) adlı kitaptır (Burke 1937, 257).

Matbaa, 1825 sonbaharına geldiğinde son bir yıl içinde 22 Modern Grekçe ve 11 İtalyanca olmak üzere toplam 33 risaleyi, 43.000 kopya olarak basmıştır (Annual 1826, 91). Matbaanın başlangıcından itibaren baskı sayılarına ilişkin bir bilgi raporlara yansımamış fakat dağıtım ile bilgiler verilmiş

10 Fakat bu dildeki yayının çok ilgi görmediği söylenebilir. Çünkü matbaa bu baskının revize edilerek basılması dışında Karamanlıca yeni bir baskı yapmamıştır (Tracy 1842, 145).

tir. Bu bilgiler, Malta Amerikan misyon matbaasının en önemli sorunlarından birisinin dağıtım olduğunu düşündürmektedir. Çünkü matbaa, Temmuz 1822'den Ağustos 1825'e kadar sadece 4.000 sayfa civarında broşür ve 20.000 civarında da risale dağıtabilmişlerdir (Anderson 1872a, 26-27).

Daniel Temple yönetimindeki matbaa, başlangıcından 1826 yılına kadar, 2.048.000 sayfa Modern Grekçe ve 474.000 sayfa İtalyanca olmak üzere toplam 2.522.000 sayfa baskı yapmıştır (Missionary Herald 1826, 212-221). Ayrıca matbaa, kitap boyutunda ve ortalama 36 sayfa Modern Grekçe baskısıyla kendilerinin öncüleri ve destekçileri olan Londra Misyoner Topluluğu Matbaası'nın seviyesini yakalamıştır (Missionary Herald 1828, 11-26).

Fakat Malta misyoner matbaasının hem bir işletme olarak kendisinden hem de bizzat misyonerlik faaliyetlerinden kaynaklanan, dolayısıyla da baskı ve dağıtımını doğrudan etkileyen oldukça önemli sorunları vardır.

Matbaanın Karşılaştığı Sorunlar

Misyonerlerin ve dolayısıyla matbaanın yaşadığı en önemli sorunlardan birisi, İncil'in Kilise desteği olmadan anlaşılamayacağı gerekçesiyle (Missionary Herald 1826, 175), Protestanların bastıkları dinsel metinleri yasaklayarak onların yakılması talimatını veren ve misyonerleri aforoz eden Katolik Kilisesinin geliştirdiği dirençtir (Annual Report 1823, 251). Bu direncin nedeni, Katolik Kilisesinin Protestanlığa karşı katı tutumu olarak düşünülebilir. Fakat öte yandan doğrudan matbaadan kaynaklanan çok daha önemli bir durumdan söz etmek gerekir. Bu da Malta matbaasında basılan dinsel metinlerin, Doğu'nun özellikle Katolik Hristiyan nüfusunun mezhep değiştirmesini sağlamak adına sadece Protestanlığı tanıtmakla kalmaması ve aynı zamanda Katolik inancının olumsuzluğuna vurgu yapmasıdır (Murrevan der Berg 2006, 80). Protestan misyonerlerin bastıkları metinlere yansıyan olumsuz Katolik imajı, onların Doğu'daki Protestan sayısını artırmaktan öte, daha köktenci bir bakış açısıyla Doğu kiliselerini dönüştürme amaçlarının (Winger 1971, 21) bir göstergesi olarak okunabilmektedir. Böylece yaşananlar, anlık ve sadece bölgeye ilişkin değil, kapsamlı ve mezhepler arasında bir soruna dönüşmekte ve Katoliklerin tavrı da giderek sertleşmektedir.

Buna ek olarak İngiliz Hükümeti de benzer şekilde, Amerikan misyonerlerin Malta'da risale ve İncil dağıtımını yasaklamıştır (Prime 1877, 75). Ayrıca hükümet, misyonerlerin matbaada basılan eserleri bölgede dağıtımalarını engellemek için limanlarda sıkı denetim uygulamış, hatta misyonerlerin ba-

gajlarını kontrol ederek yayınların adanın dışına çıkmasını da engellemeye çalışmıştır (Bigelow 1831, 203). Dolayısıyla hükümetin ve kilisenin tepkisi, halkın kiliseye bağlılığıyla birlikte düşünüldüğünde, Malta ve civarındaki sorunların misyonerlerin raporlarına yansıdığı şekliyle “ilgi azlığı” (Missionary Herald 1824, 31) ifadesinden daha fazlası olduğu söylenebilir.

Misyonerler, Katolik Kilisesi ve İngiliz Hükümetinin misyon ve matbaanın faaliyetlerini doğrudan etkileyen tavrı nedeniyle önemli adımlar atmışlardır. Bunlardan birisi, misyonerlerin Mısır, Suriye, Mora ve İyonya Adaları gibi Akdeniz’in daha uç bölgelerine ziyaretleri sıklaştırmış ve buralarda dağıtım hız vermiş olmalarıdır (Annual Report 1823, 124). Bu kapsamda atılan bir diğer adım da misyonerlik faaliyetlerinin farklı topluluklara yönelik olarak genişletilmesidir. Bu, misyonerlerin Osmanlı coğrafyasına yönelik faaliyetlerini hızlandırmalarıyla mümkün olmuştur. Bu noktada ilk belirginleşen topluluk Ermenilerdir (Missionary Herald 1825, 14). Bunun matbaa için anlamı ise yeni dillerde yeni yayınların basılacak olmasıdır.

Bir diğer sorun, misyonerlerin öncelikli hedefi olan Rumların, süreç içinde erişim sağlamak istedikleri Ermenilerin ve Arapların ve başka toplulukların, Müslümanların din değiştirmesinin yasak olduğu Osmanlı İmparatorluğu’nun himayesinde olmalarıdır. Ayrıca da gayrimüslimlerin mezhep değiştirmeleri konusunda gruplar arası çatışma olmadıkça pek müdahale edilmemesine rağmen, İslam dışında bir dine geçiş pek de hoş karşılanmamaktadır (Ortaylı 2007a, 34). Çok geçmeden misyonerler için bir diğer yasaklama da Osmanlı Devletinden gelmiştir. Misyonerlerin Beyrut’a gelişlerinin üzerinden bir yıl bile geçmeden Şubat 1824’te Batı Asya ve Osmanlı İmparatorluğu’nda kitap satış ve dağıtım başta olmak üzere tüm misyonerlik faaliyetlerinin yasaklandığını belirten bir ferman yayınlanmıştır. (Anderson 1842, 146). Misyonerler tutuklanmış, yaşam ve çalışma alanları mühürlenmiş ve ellerindeki kitaplara el konulmuş, bu kitaplar ya yakılmış ya da bölge dışına çıkarılmıştır (Richter 1862, 186-187).

Bunların dışında matbaanın kendisinden kaynaklanan ve giderilmesi halinde yukarıda bahsedilen sorunların da çözümüne katkı sağlayacak sorunlar vardır. Bunlardan birisi, matbaanın sorumluluğunu tam zamanlı olarak yürüten Daniel Temple’in (Annual Report 1824, 110), matbaacılık konusunda herhangi bir eğitiminin olmaması ve misyonerlerin en fazla baskı yaptıkları Modern Grekçeyi bilmemesidir (Annual Report 1823, 123). Temple ile ilgili bu durum, bir matbaacı gelene kadar, matbaa ile ilgili olarak dile getirilen en önemli sorunlarından biri olmuştur (Bond 1828, 226). Bir diğeri, misyonun

genişlemesi ve farklı toplumlara yönelmesine katkı sağlayacak şekilde matbaanın yeni hurufata, matbaa makinesine ve yeni çalışanlara ihtiyaç duymasındır (Annual Report 1825, 11). Bu sorunlara kısa bir süre içinde, matbaa fonundaki paranın tükenmesi ve bölgede kullanılan alfabelerin çeşitliliği dolayısıyla maliyetlerin artması eklenmiştir (Bigelow 1831, 201).

Tüm bu olumsuzluklar nedeniyle misyonerler, Osmanlı İmparatorluğu ve Akdeniz'in doğusu olarak "dinsiz" bir coğrafyaya gerçek bilgiyi götürme yolunda yaptıkları planın gerisinde kalmışlardır (Anderson 1869, 415). Dolayısıyla matbaanın, çalışmaya devam etmesi ve kapasitesini artırması isteniyorsa, baskı ve dağıtım konusunda iyileştirmeler yapılması zorunluluk haline gelmiştir (Missionary Herald 1828, 7). Çok geçmeden Board, aşağıda belirtileceği gibi, matbaanın Malta'daki son beş yılında desteğini artırarak matbaada gözle görünür iyileştirmeler yapmıştır.

Malta Matbaası 1827-1833 Arasındaki Durumu ve Faaliyetleri

Malta matbaasının bu süreçte yaşadığı en önemli değişim, bir matbaacı olan Homan Hallock'un tam zamanlı olarak istihdam edilmesi ve yukarıda da belirtilen sorunlar dolayısıyla buldukları coğrafyayı terk ederek Malta'ya sığınan yeni misyonerlerin matbaaya verdikleri destektir. Öte yandan Amerikan misyonerlerin başından beri faaliyetlerini etkileyen durumlardan birisi olan Yunan isyanı bu süreçte sona ermiş ve Yunanistan (Amerikan misyonerlerin de istediği gibi) bağımsızlığını kazanmıştır. Misyonerler artık sadece Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde yaşayan Rumlarla değil, bağımsız Yunanistan ile iletişime geçmiş ve faaliyetlerini burada yürütmeye çalışmışlardır. Yine bu süreçte matbaa, misyonerlik faaliyetlerinin Ermenilere yönelmesi nedeniyle Ermenice baskılar yapmaya başlamıştır.

Malta Amerikan misyon matbaasının matbaacılık eğitim ve deneyimine sahip ilk matbaacısı Homan Hallock, Board ile sabit bir ücret karşılığında ve beş yıllık bir sözleşme imzalayarak Aralık 1826'da Malta'ya gelmiştir (Coakley 2003, 19). Hallock Malta matbaasında çalışmaya başladığında, kendisinden önce matbaayı idare eden Daniel Temple'in biri Rum ve diğeri Maltalı iki yardımcısı vardır (Bigelow 1831, 201). Matbaanın sayı ve çeşit olarak yeni hurufata, daha fazla baskı yapabilmek için kâğıda ve matbaada çalıştırılmak üzere insan kaynağına ihtiyacı vardır. Malta'da hurufat dökümevi olmadığından kendi hurufatını yapamayan Hallock, başlangıcından bu yana kullandığı için yıpranan Grekçe hurufatın yerine yenilerini temin ederek 1829'un ilk aylarında kullanmaya başlamıştır.

Hallock'un çalışmaya başladığı 1827 yılında matbaa tam kapasite işlemesine rağmen raporlarda basılanlara ilişkin detaylı bir bilginin olmadığı belirtilmektedir (Annual Report 1827, 42). Fakat Layton'a göre, 1827'de matbaada 8 Modern Grekçe eser basılmıştır (Layton 1871, 189-190). Bunun yanı sıra başlangıcından 1827 sonuna kadar matbaa, 62'si Modern Grekçe, 43'ü İtalyanca ve biri de Karamanlca olmak üzere toplam 106 adet yayın basmıştır (Annual Report 1828, 35). Bunların sayfa ve kopya sayıları ise, Modern Grekçe 71.050 kopya ve 3.732.000 sayfa; İtalyanca 55.500 kopya ve 1.706.000 sayfa ve Karamanlca 1.500 kopya ve 36.000 sayfadır (Missionary Herald 1828, 35). Öte yandan misyonerler, Modern Grekçe baskıların yaklaşık %70'ini, İtalyanca baskıların yaklaşık %60'ını ve Karamanlca dilinde basılanların ise yaklaşık %30'unu dağıtmıştır (Missionary Herald 1828, 107).

Hallock'un Malta'daki ikinci yılında matbaanın faaliyetlerinde bir iyileşme görülmektedir (Missionary Herald 1827, 180). Çünkü matbaanın ilk baskılarından 1828 yılı sonuna kadar 72 Modern Grekçe, 47 İtalyanca ve 5 Ermeni harfli Türkçe olmak üzere 124 yayını 217.850 kopya ve 7.852.200 sayfa olarak bastığı raporlara yansımıştır (Prime 1877, 106).¹¹ Raporlarda belirtilen 1827 ve 1828 yıllarına ait kümülatif toplamlardan yola çıkarak matbaanın 1828 yılında, en azından 10 Modern Grekçe, 4 İtalyanca ve 5 Ermenice olmak üzere 19 kitap ve risaleyi 83.800 kopya ve 2.378.200 sayfa olarak bastığı söylenebilir. Bu yayınlar içinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermeni alfabesiyle Türkçe konuşan Ermeni toplumu için Ermeni harfli Türkçe olarak basılanlar, misyon faaliyetlerinin genişlemesi bakımından oldukça önemlidir. Misyonerler, bu yayınlar içinde Grekçe olarak basılan 5.590.200 sayfadan 3.739.346'sını; İtalyanca olarak basılan 2.082.000 sayfadan 1.294.718'ini 1828 yılı bitmeden dağıtmışlardır (Coakley 1998, 18).

Malta matbaası, farklı dillerde daha kaliteli ve daha fazla sayıda baskı yapmak için ihtiyaç duyduğu insan gücünü Ermenice, Grekçe ve Arapça dillerinde yeni kişiler istihdam ederek çözmüştür (Annual Report 1828, 44). Misyonerler bu istihdamla, bir bakıma tehdidi fırsata çevirmişlerdir. Çünkü Board, Protestanlığı seçtikleri için cemaatleri içinde sorun yaşayan ve hatta can güvenliği tehlikede olan bu kişilerin güvenliğini sağlamak zorundadır. Öte yandan matbaanın çeviri, tahsis ve matbaacılık konusunda bilgisi olan bu kişilere ihtiyacı vardır. Yani Board, güvenliğini sağladığı kişilerle matbaanın insan gücü ihtiyacını çözmüştür.

•••

11 Uygur Kocabaşoğlu (1988, 270) Malta Amerikan misyon matbaasının bu sayıya Aralık 1826'da ulaştığını belirtir. Fakat çalışmanın sonunda sunulan Tablo 2'ye göre matbaanın bu rakamlara 1828 yılında ulaşmış olması daha mümkün görünmektedir.

Yerel Çalışanların Matbaa Faaliyetlerine Katkısı

Hallock'un Malta matbaasının eksikliklerini önemli ölçüde giderdiği 1827 yılı, Türk, Arap, Yahudi, Rum ve Maruni Kilisesine bağlı toplulukların yaşadığı Beyrut'ta görevli Amerikan misyonerleri için oldukça zor geçmiştir. Mezhep değiştirerek Goodell'in yanında bir taraftan Protestanlığı öğrenen, öte yandan (ve çok daha önemlisi) hem Ermenice çeviri hem de misyonerlerin dil öğrenme sürecine katkı sağlayan Dionysius Carabet¹² ve Gregory Wortabet'in¹³ Beyrut'tan bir an önce uzaklaştırılmaları gündeme gelmiştir (Prime 1877, 110). Goodell ve Bird, yanlarına bu iki Ermeni yardımcılarını da alarak Nisan 1828'de Malta'ya geçmişlerdir (Annual Report 1828, 44).

Malta'da toplanmak zorunda kalan misyonerler (Richter 1862, 187), kendilerine yeni katılan yerel yardımcılarını da göz önünde bulundurarak matbaanın faaliyetlerini ve matbaadaki iş bölümünü tekrar gözden geçirirler. Matbaanın İtalyanca ve Grekçe bölümünün Temple'in sorumluluğunda devam etmesine, Nicola Petrokokino'nun¹⁴ da kendisine yardımcı olmasına; Ermenice (Ermeni harfli Türkçe) bölümünün Goodell'in sorumluluğunda olmasına, Carabet ve Wortabet'in de bu bölümde çalışmasına; Mısır ve Suriye'de yürütüldüğü çalışmaları tamamlayarak dönecek Eli Smith'in Arapça baskının sorum-
•••

12 İstanbul'da doğan ve hayatının 36 yılını Kudüs'te bir Ermeni manastırında geçiren Dionysius Carabet/Garabet, bir papazdır. Kiliseyle yaşadığı sorunun ardından Goodell ile tanışmış ve ona Ermenice (Ermeni harfli Türkçe) öğretmeye başlamıştır (Missionary Herald 1827, 104-105). Carabet ve ailesi, 2 Ocak 1827'de Protestanlığı kabul etmiştir (Tracy 1842, 168).

13 Bugünkü Bolu sınırlarında 1798'de doğan Gregory Wortabet (Missionary Herald 1828, 137), uzun süre Hristiyan kilisesine hizmet ettikten sonra, 1825'te Beyrut'ta Amerikan misyonerler ve kendisi gibi Hristiyanlığın yozlaştığını düşünen Ermeni papaz Carabet ve Yakob Aga ile tanışır (Annual Report 1827, 43). Mayıs 1825'te misyoner Goodell kendisinden Ermeni harfli Türkçe risalelerin kopyalarını hazırlamasını ve hazırlanacak sözlük için Türkçe kelimeleri alfabetik sıraya koymasını ister. Oldukça zor olan bu işi para almadan yapan Wortabet, bir yıldan fazla süren çalışmanın sonunda 27.000'den fazla kelimeyi sıraya koymuştur (Missionary Herald 1828, 204). Amerikan misyonerler ile birlikte çalışmaya başlayan Wortabet, kendi kilisesi ile yaşadığı sorunları çözemeyince, kaçarak Beyrut'ta Goodell'in evine sığınır (Missionary Herald 1832, 107). Wortabet de ailesiyle birlikte 2 Ocak 1827'de Protestanlığa geçmiştir (Tracy 1842, 168).

14 Nicholas Petrokokino, Amerikan misyonerlerin eğitim için Amerika'ya gönderdiği Grek gençlerden birisidir ve dört yıllık eğitimin ardından 1828'de Board'a katılarak önce kendi halkına yönelik yürütülen misyonerlik faaliyetlerinde, ardından da Malta misyoner matbaasının Grekçe bölümünde görev almıştır. (Annual Report 1829, 41).

luluğunu üstlenmesine ve Phares Shidiak'ın¹⁵ da kendisine yardım etmesine karar verilmiştir (Missionary Herald 1827, 180).

Petrokokino, Garabet ve Wortabet matbaada maaş karşılığı tam zamanlı olarak çalışmaya başlamışken, Shidiak'ın¹⁶ durumu farklı olmuştur. Matbaa, Arapça harf kalıbının henüz ellerine ulaşmaması ve Temple ile Hallock'un Arapça bilmemeleri (Abi-Farés 2017, 32) nedeniyle bu dilde baskıya başlayamamıştır (Roper 1998, 118). Bu nedenle Shidiak, Kilise Misyoner Topluluğu matbaasının Arapça bölümünde çalışmaya başlamıştır (Abi-Farés 2017, 32). Bu şekilde her iki matbaada çalışan Shidiak'ın ücretini ABCFM ve CMS birlikte ödemiştir (Roper 1998, 54). Bu kişilerin dışında, önce iki daha sonra üç matbaacı ile birlikte çalışan Hallock'un yetiştirdiği ve daha sonra İzmir'de istihdam edilen (Missionary Herald 1830, 124) iki matbaa asistanı daha vardır. Bunlar, William Griffith (Coakley 1998, 13-20) ile matbaanın Arapça bölümünün taşınmasının ardından Beyrut'a giden ve orada harf kalıpcısı, çevirmen, editör ve yazar olarak çalışan George Percy Badger'dir (Roper 1988, 159). Hallock'un yoğun çabası ve ustalığı ile bu çalışanların desteği, matbaanın 1829 yılına oldukça canlı olarak girmesini sağlamıştır (Smith ve Choules 1832, 301).

Paris'ten temin edilen Ermenice hurufatın Temmuz 1828'de gelmesiyle matbaa Ermeni harfli Türkçe baskıya başlamıştır (Haines 1879, 200). Bu süreç oldukça önemlidir. Çünkü Malta matbaasında basılan eserler Ermeniler üzerinde çok etkili olmuştur. İstanbul'a ulaşan yayınlar, Ermeni Kilisesinin reform ihtiyacının sorgulanmasına neden olurken (Dwight 1916, 227), Osmanlı coğrafyasının iç bölgelerine ulaşan yayınlar, misyonerlerden önce Ermenileri Protestanlıkla tanıştırmıştır.¹⁷

•••

- 15 Phares Shidiak, Süryani Katolik Kilisesine bağlıken Protestanlığı seçtiği için öldürülen ve Amerikan Protestan misyonerler için Jonas King'in veda mektubunu Arapçaya çevirmek gibi oldukça önemli işler yapan Asaad Shidiak'ın kardeşidir (Annual Report 1827, 50).
- 16 Fakat Amerikan misyonerler, Malta'daki İngiliz misyonerlerin matbaasında basılan Arapça yayınları gittikleri yerlerde dağıtmışlardır (Bkz. Roper, 1988).
- 17 Bunu kanıtlayan örneklerden birisi Merzifon'a aittir. Misyoner Edwin E. Bliss, 1851'de misyonerlik faaliyetleri kapsamında Merzifon-Amasya'ya geldiğinde, Malta matbaasında Ermeni harfli Türkçe olarak basılan bir yayının hac ziyareti için Merzifon'dan Kudüs'e giden bir papaz tarafından 1830 başlarında satın alınarak okunduğunu ve hatta bu yayının ilgi ve kabul gördüğünü fark eder. Protestanlığın söz konusu dinsel metinlerle kendilerinden önce bu coğrafyaya ulaştığını gören Amerikan misyonerler, süreç içinde bir merkez istasyon kuracak kadar önemsedikleri Merzifon'un kendilerinden önce, Malta matbaasının kitapları aracılığıyla Protestanlıkla tanışmış olmasından son derece memnun olmuşlardır (Annual Report 1852, 64; Dwight 1916, 228).

Hiç olmadığı kadar fazla çalışanla kapasitesini artırmayı amaçlayan misyoner matbaası, böylece başlangıcından bu yana dile getirilen insangücü sorununu çözmüş, matbaada hem profesyonel bir matbaacı hem bu matbaacıya yardımcı olacak kişileri istihdam etmiştir (Annual Report 1830, 45). Matbaanın basımevi bölümünde Ocak-Mayıs arasında 4 ve Haziran-Aralık arasında 5 kişinin, ayrıca cilttevinde bir ciltçinin yanı sıra 2 (bazen 3) kadın istihdam edildiği 1829 yılında kâğıt konusunda sıkıntı çekilmiştir (Missionary Herald 1830, 17). Buna rağmen matbaa, 5 İtalyanca, 12 Modern Grekçe ve 16 Ermeni harfli Türkçe olmak üzere (Anderson 1830, 246) 33 yayını 69.300 kopya ve 2.943.200 sayfa olarak basmayı başarmıştır (Missionary Register 1831, 20-21). Amerikan misyonerler baskıların 52.036 kopya ve 1.953.342 sayfasını Tunus, Trablus, İtalya, Trieste, İyonya Adaları, Yunanistan, Türkiye, Kıbrıs, Suriye, Mısır, Kalküta gibi pek çok yere dağıtabilmiştir. Bu dağıtım sürecinde dikkat çekici olan, bu dağıtımın diğer misyon istasyonlarında da gerçekleştirilmiş ve karşılığında yayın takası yapılmış olmasıdır (Smith ve Choules 1832, 302).

Matbaa 1829 yılına gelindiğinde, İngilizce, İtalyanca, Modern Grekçe, Karamanlca, Ermenice, Ermeni harfli Türkçe ve Arapça olmak üzere yedi dilde hurufatı ve ikisi fiili olarak kullanılan üç matbaa makinesi ile çok sayıda dilde baskı yapacak duruma gelmiştir (Strong 1910, 85). Bunun sonucu olarak da Temmuz 1822 ile Aralık 1829 arasında matbaa, en az 180.650 kopya ve 7.568.400 sayfa Grekçe; 74.500 kopya ve 2.253.000 sayfa İtalyanca; 21.000 kopya ve 824.000 sayfa Ermeni harfli Türkçe olmak üzere toplam 287.150 kopya ve 10.795.400 sayfa civarında baskı yapmıştır (Missionary Register 1831, 20-21). Dolayısıyla Hallock, teslim aldığı yoğun olarak Modern Grekçe ve İtalyanca olmak üzere iki dilde baskı yapan matbaayı, bölgenin çok dilli yapısına uygun hale getirmiştir. Ayrıca Hallock'tan önce dört yıllık zaman diliminde yaklaşık iki buçuk milyon sayfa baskı yapabilmiş olan matbaa, Hallock ile birlikte sadece 1829'da üç milyona yakın sayfa basmış ve üç yıl içinde bastığı toplam sayfa sayısı on bir milyona yaklaşmıştır.

American Board, misyoner matbaasının Malta'daki son üç yılında yetişkinler için dinsel metinlerden ziyade öğrenciler için okul kitabı da basmasına karar vermiştir (Annual Report 1829, 40).

Matbaanın Okul Kitaplarına Yönelmesi

Amerikan misyonerler, misyonerlik faaliyetlerine katkı açısından Malta matbaasının mevcut durumunun bir değerlendirmesini yaptıklarında karşılıklarına temelde üç konu çıkmaktadır. Bunlardan birincisi matbaanın yeri, yani Mal-

ta'daki varlığı; ikincisi basılan materyallerin içeriği ve niceliği, ve sonuncusu da materyallerin dağıtımıdır. İlk ikisinde görece gelişme sağlayan matbaanın en az ilerleme kaydettiği konu dağıtımdır. Matbaa 1829'a gelindiğinde bastıklarının yarısını dağıtamamıştır.¹⁸ Ayrıca İngiliz misyonerlerin de yayın karşılığında verdikleri finansal desteğe rağmen American Board'un matbaa için oluşturduğu fonda biriken paranın tamamı (16.201.65 \$) harcanmıştır (Annual Report 1830, 47-48). Dolayısıyla artık matbaaya ilişkin harcamaların Board'un genel bütçesinden karşılanacak olması, matbaanın eskisinden daha aktif ve verimli çalışmasını gerekli kılmıştır.

İlk olarak daha önce de belirtildiği gibi American Board, matbaada basılan materyallerin niteliğinden son derece memnundur (Missionary Herald 1830, 174). Ayrıca bölgeye daha fazla misyoner gönderilmesi de dağıtım işini kısa vadede olmasa bile orta vadede çözecektir. Bunun için İzmir gibi yakın bölgelerde yeni misyonlar kurulmuş ve misyonerler görevlendirilmiştir. Fakat basılan materyallerle ilgili oldukça önemli bir husus, söz konusu materyallerin hedef kitleye uygun olup olmadığı ve çok daha önemlisi, hedef kitlenin misyonerlik faaliyetlerinin geleceği açısından uygun olup olmadığıdır.

Malta matbaasının ilk yayınları, Akdeniz civarındaki insanların daha fazla okuyacağı ve etkileneceği varsayımına dayanarak seçilmiş ve basılmıştır (Annual Report 1831, 35). Oysa bunlar Batı coğrafyasında beğenilerek okunan risaleler ile Rumların veya Türklerin anlamasının mümkün olmadığı hikâyelerdir. Basımları için de 40 bin dolara yakın harcama yapılmıştır. Yani matbaa, bulunduğu coğrafyaya mesafeli yayınlar üretmiştir. Stratejik olarak yapılması gereken ise bu coğrafyadaki insanların yaşadıkları yere ait olaylar ve karakterlerden ortaya çıkan yerel metaforlarla yapılandırılmış kısa hikâyeler üretmek, basmak ve dağıtmaktır (De Kay 1833, 287).

Hedef kitle ile ilgili bir diğer konu ise, ibadet ve propagandanın bir sonucu olarak değişim ve dönüşümü sağlanan yetişkinlerin Protestanlığın yayılma hızına etkileridir. Matbaada basılan sınırlı sayıda dokümanın yeterince dağıtılamaması ve ayrıca bu eserlerin dağıtımı için hedeflenen kitleye İngiliz misyonerlerin zaten erişim sağlıyor olması, Amerikan misyonerlerin işini bir nebze de olsa zorlaştırmaktadır. Misyonerlerin Akdeniz civarında hemen her bölgede engelleme ile karşılaştıkları göz önünde bulundurulduğunda, yetiş-

18 Misyonerler bu yayınların 186.485 kopya ve 6.708.126 sayfasını dağıtmıştır (Missionary Herald 1830, 177).

kinler yerine çocukların seçilmesi ve dinsel metin yerine okul kitabı basılması daha stratejik bir durum gibi görünmektedir (Missionary Herald 1832, 114). Bir başka ifadeyle misyonerler dini mesajları, birbirine oldukça benzeyen basit kısa kutsal metinlerle değil, okul kitaplarına yerleştirilerek ileteceklerdir (Missionary Register 1833, 24).

American Board, Yunanistan ile gerekli görüşmeleri yaparak Malta matbaasının da okul kitaplarını basacağı eğitim temelli bir iş birliğine girmiştir (Annual Report 1829, 49). Matbaada, Yunanistan başta olmak üzere bölge okulları için Modern Grekçe olarak okul kitapları, aritmetik, imla kılavuzu, okuma kitapları, İncil tarihi ve Yunanistan tarihi gibi kitaplar basılmaya başlanmıştır (Winger 1971, 27). Bunlardan 1829'da basılanların sayısı, 8'dir (Layton 1971, 190-191). Matbaa, basılan kitaplara ilişkin talep oluşturmak için okullara ve çocuk kütüphanelerine ücretsiz kitap hediye etme uygulamasını başlatmıştır (Anderson 1830, 247).

Misyonerler matbaayı, matbaa ve baskı ekipmanları, basılan çok sayıda dinsel metin ve okul kitaplarının yanı sıra, çeviri eserleri, cilt işlemlerinin yapıldığı ciltevi ve zengin kütüphanesi nedeniyle bir kitap üretim merkezi gibi görmektedirler. Malta matbaasında, Eylül 1830'da hepsi erkek 8 kişi çalışmaktadır. Ayrıca bu kişilere ödemenin parça başı yapılması günlük üretilen işi iki katına çıkarmıştır (Annual Report 1831, 36).

Matbaa 1831'de Ekim ayına kadar hepsi Grekçe 14 yayın basmıştır (Missionary Herald 1832, 113). En kısası 12, en uzununu 156 sayfa ve toplam sayfa sayıları 796 olan bu yayınlar 78.000 kopya ve 4.760.000 sayfadır (Missionary Register 1833, 23). Sadece üçünün ikinci baskısı yapılan ve dolayısıyla 11'i ilk baskı olan bu yayınlara ek olarak 140 sayfalık *Eski Ahit'in* (Old Testament) özeti de 2.000 kopya basılmıştır (Smith ve Choules 1832, 302). Sadece Grekçe dilinde baskı yapmaya devam eden matbaada, Ekim 1831 ile Aralık 1832 arasında en az 10 kitabın baskısını tamamlanmıştır. Matbaa bu süreçte, Yunanistan'daki okulların ilgisini çekmek ve görseelliği nedeniyle öğrenmeyi kolaylaştırmak amacıyla Board'un gönderdiği taslaklar ve klişeleri kullanarak harita da basmaya başlamıştır (Anderson 1830, 3).

Üzerlerinden zaman zaman kara ve tehdit edici bulutlar geçse de umutlarını kaybetmeyen misyonerler (Missionary Herald 1832, 76) matbaanın Osmanlı İmparatorluğu'na taşınması fikrinden hiç vazgeçmemişlerdir (Coakley 1998, 13).

Amerikan Misyon Matbaasının İzmir'e Taşınması

American Board uzun bir planlamanın sonunda, taşınmayı şartların uygun olmasına bırakarak, 1832'de matbaanın Arapça ve Süryanice bölümünün Eli Smith denetiminde Suriye'ye, Ermenice ve Grekçe bölümünün de Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olan İstanbul'a, bu mümkün olmayacaksa yakınında bir bölge olan İzmir'e taşınmasına karar vermiştir (Missionary Herald 1833, 19). Bu taşınmanın en önemli nedenlerinden birisi, matbaayı Malta'ya yönlendiren güvenlik sorunlarının sona ermiş ve bağımsız Yunanistan'ın kurulmuş olmasıdır. Öte yandan Malta; İzmir, Yunanistan ve Suriye ile kıyaslandığında hayat pahalılığının fazla olduğu bir yerdir. Bu durum matbaanın harcamaları ve maliyetlerinin artmasıyla birlikte düşünüldüğünde İzmir'i en uygun seçenek yapmıştır (Missionary Herald 1830, 174). Malta'da, basılan eserleri ülke dışına çıkarmak hâlâ ciddi bir sorun olarak misyonerlerin karşısında durmaktadır (Missionary Herald 1830, 175). Bunlara ek olarak Osmanlı Devletinin Amerika ile ilişkileri özellikle iki ülke arasında Mayıs 1830'da imzalanan Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması'ndan sonra iyileşmiş (Erhan 1999, 237), Doğu Akdeniz ve Osmanlı İmparatorluğu misyonerler için görece güvenli bir bölge haline gelmiştir.

Matbaanın Malta'daki son yılında basılanlarla ilgili en detaylı bilgi, 1830'dan Temmuz 1833'e kadar bastıklarına ilişkindir. Bu bilgilere göre bu süre içinde İtalyanca baskı yapmayan matbaa, bir Ermeni harfli Türkçe ve 33 Modern Grekçe yayını 162,500 adet basmıştır (Annual Report 1834, 52).

Amerikan Protestan misyonerlerin Malta'da kurdukları matbaa, on bir yıl boyunca kısa hikâyeler, kutsal kitaplardan alıntılar, okul kitapları, dil öğrenmek üzere hazırlanan gramer kitapları ve dinsel metinlerden oluşan çok sayıda baskı yapmıştır. Malta Amerikan misyon matbaasının 1822-1833 arasındaki yayınlarına ilişkin yıllar itibarıyla detaylı bir liste mevcut değildir. Fakat matbaanın 1829 yılı hariç, Modern Grekçe, İtalyanca ve Ermeni harfli Türkçe dillerindeki yayınlarının isimleri, sayfa ve kopya sayılarına ilişkin bilgi Tablo 1'de belirtilmiştir.

Tablo 1. Malta Matbaasının 1822-1833 Arasındaki (1829 yılı hariç) Yayınları

	Modern Grekçe	Sayfa sayısı	Kopya sayısı	Toplam sayfa
1	The Dairyman's Daughter	30	8,300	249,000
2	Negro Servant	32	1,500	48,000
3	Payson's Address to Seamen	20	2,000	40,000
4	Tract on Redemption	54	1,500	81,000
5	Sixteen Short Sermons	48	2,000	96,000
6	Progress of Sin	16	7,000	112,000
7	Dialogue between a Traveler and Yourself	16	2,000	32,000
8	Serious Thoughts on Eternity	14	1,500	21,000
9	Life of John the Baptist,	28	2,000	56,000
10	The Young Cottager	88	1,000	88,000
11	The Shepherd of Salisbury Plain	76	2,000	152,000
12	Life of William Kelly	34	1,500	51,000
13	Dialogue on Regeneration	24	2,000	48,000
14	Life of Abraham	36	9,000	324,000
15	Do. do.	40	1,000	40,000
16	The Swearer's Prayer	8	1,000	8,000
17	Advice to Children,	4	1,400	5,600
18	Vivian's Dialogues,	48	1,000	48,000
19	Interpreters House, from Bunyan	28	1,000	28,000
20	The Two Old Men	36	1,000	36,000
21	The Woman of Valais,	24	1,000	24,000
22	The Woodcutter	24	1,000	24,000
23	Guilt and Danger of neglecting the Saviour	36	1,000	36,000
24	Newton's three letters, Grace in the blade, etc.	40	2,000	80,000
25	Death of the Earl of Rochester	16	1,000	16,000
26	The Bible above all Price	16	6,000	96,000
27	The Sum of the whole Bible	16	1,000	16,000
28	Scott's Force of Truth,	164	1,000	164,000
29	Address to the Children of Israel	12	2,000	24,000
30	Short Prayers for every day in the week,	70	500	35,000
31	Life of James Covey	12	2,000	24,000
32	Christ's Sermon on the Mount	16	1,000	16,000
33	Flowers of Chrysostom,	26	1,000	26,000

34	Christ's Exhortation to Seamen	20	1,000	20,000
35	Content and Discontent	24	1,000	24,000
36	Danger of Delay	26	1,000	26,000
37	Explanation of the Lord's Prayer,	12	4,500	54,000
38	Spelling-book for Children	72	1,500	108,000
39	The Poor Watch-maker,	48	2,000	96,000
40	Advice to Students in Divinity	28	1,000	28,000
41	Great Effects from Little Causes	20	1,000	20,000
42	Life of King Edward VI.,	20	5,000	100,000
43	History of a Bible	28	1,000	28,000
44	On the Love of Money	36	500	18,000
45	The Mother's Catechism	56	5,000	280,000
46	The Liberated Negro	76	1,000	76,000
47	The Life of God in the Soul of Man,	168	1,000	168,000
48	Little Henry and his Bearer	76	1,000	76,000
49	The Touch stone of Sincerity	112	1,000	112,000
50	Saints Rest	130	1,000	130,000
51	Poor Sarah	26	1,000	26,000
52	Parables, etc	36	1,000	36,000
53	Life of Joseph	60	10,000	600,000
54	Do. Do	94	1,000	94,000
55	Porteus's Evidences	112	1,000	112,000
56	Misery of those who Fail of Heaven	42	1,000	42,000
57	The Story of Andrew Dunn	146	1,000	146,000
58	Epistles to the Seven Churches	48	4,000	192,000
59	On the Sabbath	4	8,800	70,400
60	British System of Education	188	500	94,000
61	Against Idolatry	12	4,000	48,000
62	Authenticity of the Bible,	96	4,000	392,000
63	Inspiration of the Holy Scriptures	36	4,000	144,000
64	Watts's Catechism for Children	24	1,700	40,800
65	Serious Address to Young and Old	28	1,000	28,000
66	Pilgrim's Progress	350	1,000	350,000
67	Appeal to the Heart	34	1,000	34,000
68	Alphabetarion	132	26,000	3.432,000
69	Child's Assistant	60	10,000	600,000
70	Adams' Arithmetic	248	4,000	992,000
71	Pinnock's Catechism of Greek History, with Remarks	136	500	68,000

72	Greek Reader	156	6,000	936,000
73	Life of Moses	36	6,000	216,000
74	Life of Samuel	24	6,000	144,000
75	Life of Esther	20	9,000	180,000
76	Life of Daniel	36	6,000	216,000
77	Selections from the Old Testament	84	6,000	504,000
78	The Little Philosopher	72	6,000	432,000
79	History of Greece, by Worcester	60	6,000	360,000
80	History of Rome, do.	92	4,000	368,000
81	Priest and Catechumen, a dialogue	12	2,000	24,000
82	Parley's Geography, with beautifullithog'ed maps	112	6,000	672,000
83	History of England, by Worcester,	84	4,000	336,000
84	History of France, do.	60	4,000	240,000
85	Lives of Elijah and Elisha,	40	4,000	160,000
86	Life of David	56	4,000	224,000
87	History of the Sandwich Islands	84	2,000	168,000
88	Dialogue on Grammar	72	4,000	288,000
89	Scripture Compend, by Niketoplos	48	4,000	192,000
90	History of the Middle Ages	56	1,000	56,000
91	Bickersteth's Scripture Help, abridged,	48	2,000	96,000
92	Lyttleton's Conversion of Paul,	84	2,000	168,000
93	Do. do. Do	124	500	62,000
94	Abridgment of the Old Testament	144	2,000	288,000
95	do, of the New do	48	6,000	288,000
96	do. of the Acts	52	2,000	104,000
97	Child's Arithmetic	48	5,000	240,000
98	The Decoy	36	4,000	144,000
99	Ecclesiastical History	26	4,000	104,000
100	Lessons for Children, by Niketoplos	24	4,000	96,000
101	Life of the Virgin Mary	20	1,000	20,000
102	The Lottery	36	4,000	144,000
103	Spelling Book	270	1,000	270,000
104	Decalogue	20	1,000	20,000
105	Grammar of the Language			
	Toplam		314,700	18.809,800

	İtalyanca			
1	The Sabbath,	4	500	2,000
2	Payson's Address to Seamen	12	3,000	36,000
3	Short Prayers for every Day in the Week	56	500	28,000
4	Dr. Green's Questions and Counsel	8	1,500	12,000
5	The Dairyman's Daughter	32	3,000	96,000
6	Life of William Kelly	32	500	16,000
7	Progress of Sin	16	500	8,000
8	Dialogue between a Traveler and Yourself	12	500	6,000
9	Scott's Force of Truth	116	1,000	116,000
10	Life of John the Baptist	12	1,000	12,000
11	Novelty of Popery	32	3,000	96,000
12	The Story of Andrew Dunn	80	1,000	80,000
13	Repentance and Death of the Earl of Rochester	8	3,000	24,000
14	Sermon on the Mount	12	2,500	30,000
15	The Bible above all Price	24	3,000	72,000
16	Leslie's Short Method with Deists,	24	2,000	48,000
17	The Woman of Valais	16	2,000	32,000
18	The German Wood-cutter	12	2,000	24,000
19	Serious Thoughts on Eternity	12	1,000	12,000
20	The Young Cottager	72	1,000	72,000
21	Dialogue between two Mariners	18	1,000	18,000
22	Christian Exhortation to Seamen	16	1,000	16,000
23	The Negro Servant	32	2,000	64,000
24	The Shepherd of Salisbury Plain	28	1,000	28,000
25	Discourse for the Children of Israel	20	2,000	40,000
26	Dialogue on Regeneration	20	500	10,000
27	Life of the Virgin Mary	12	2,000	24,000
28	Life and Writings of Peter	44	2,000	88,000
29	Address to the Children of Israel	8	2,000	16,000
30	The Sum of the Whole Bible	8	1,500	12,000
31	The Poor Watchmaker	24	3,000	72,000
32	Catechism for the Jews	60	1,000	60,000
33	The Two Old Men	24	2,000	48,000

34	The End of Time	20	1,000	20,000
35	Life and Martyrdom of Thomas Cranmer	32	1,000	32,000
36	The Life of God in the Soul of Man	78	1,000	78,000
37	Little Henry and his Bearer	52	2,000	104,000
38	Proofs that the Messiah has come	48	1,000	48,000
39	The Mother's Catechism	42	1,000	42,000
40	Porteus's Evidences	96	1,000	96,000
41	The Recaptured Negro	48	1,000	48,000
42	Inspiration of the Holy Scriptures	24	2,000	48,000
43	Life of Joseph	64	1,000	64,000
44	Authenticity of the Bible	60	2,000	120,000
45	The Sabbath a Blessing to Mankind	28	1,000	28,000
46	On the Worship of Images	28	1,000	28,000
47	Poor Joseph	8	1,000	8,000
48	The Swiss Peasant			
	Toplam		30,675	2.082,000
	Ermeni harfli Türkçe			
1	A New Heart the Child's Best Portion	20	1,000	20,000
2	Little Henry and his Bearer	68	1,000	68,000
3	A Sermon on the Lord's Prayer	24	1,000	24,000
4	The Story of Dinah Dowdney,	44	1,000	44,000
5	Christ the Way to God and Heaven	24	1,000	24,000
6	The New Testament	552	2,500	1.380,000
7	The Young Cottager			
8	The Way to be Saved			
9	Sermon on the Lord's Prayer			
10	Village on the Mountains			
11	Friendly Conversation			
12	Subjects for Consideration			
13	Without Holiness, etc			
14	The Happy Waterman			
15	Scripture Help			
	Toplam		7,500	1.560,000
	Genel toplam		352.875	22.532,800

Tablo 1 incelendiğinde matbaada başlangıcından 1833 sonuna kadar, 1829 yılında basılanlar hariç, 105 Modern Grekçe, 48 İtalyanca, 15 Ermeni harfli Türkçe olmak üzere 168 yayın basıldığı görülecektir (Annual Report 1837, 155-159). Bunlardan bir Grekçe, bir İtalyanca ve 9 Ermeni harfli Türkçe yayının toplam kopya ve sayfa sayılarına ilişkin bilgi mevcut değildir. Sayfa ve kopya sayısı belli olan Modern Grekçe 104 yayın, 314.700 kopya ve 18.890.800 sayfa olarak; İtalyanca 47 yayın, 30.675 kopya ve 2.082.000 sayfa; Ermeni harfli Türkçe 6 yayın 7.500 kopya ve 1.560.000 sayfa olarak basılmıştır. Yani basılan toplam 168 yayın içinden 157 yayının, 352.875 kopya ve 22.532.800 sayfa olarak basıldığı belirtilmiştir (Annual Report 1837, 155-159). Bu sayılara, 1829'da basılan 69.300 kopya ve 2.943.200 sayfa olarak basılan 12 Modern Grekçe, 5 İtalyanca ve 16 Ermeni harfli Türkçe olmak üzere 33 yayın (Missionary Register 1831, 20-21) ve 1824 yılından itibaren 1.500 kopya ve 36.000 sayfa olarak basılan bir Karamanlıca yayın¹⁹ eklendiğinde, Malta matbaasında en az 202 yayının, 425.175 kopya ve 25.143.000 sayfa olarak basıldığı söylenebilir.

Matbaanın Malta'dan taşınması kararı 1833 yazında misyonerlere bildirilerek hazırlıkların yıl sonuna kadar tamamlanmaları istenmiştir (Annual Report 1833, 47). Malta'daki baskıyı Ekim ayı itibariyle sonlandıran Temple ve Hallock (Roper 1998, 55), matbaanın Grekçe Türkçe ve Ermenice bölümünü Aralık 1833'de İzmir'e taşımışlardır (Tracy 1842, 277).

Matbaanın yıllar itibariyle kopya ve sayfa sayılarına ilişkin kesin bilgiler elde edilememiş olmakla birlikte, çalışma iznini alarak baskı yapmaya başladığı Temmuz 1822'den Malta'da son baskılarını yaptığı Ekim 1833 arasındaki baskıların yıllar itibariyle kopya ve sayfa sayılarının kümülatif toplamlarına ilişkin tablo yandadır.

Tablo 2 incelendiğinde, matbaanın yayınlarında yıllar itibariyle gözle görülür bir şekilde artış olduğu ve iki yüzden fazla eserin milyonlarca sayfa basıldığı görülmektedir. Bu durum, başlangıcından 1839 yılına kadar sadece 436 eser basabilmiş Osmanlı matbaacılığıyla (Baysal 1968, 57-71) kıyaslandığında misyoner matbaasının performansı daha görünür olabilir. Büyük bir kısmı dinsel metinlerden oluşan bu yayınların hedef kitlesinin Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan nüfus olduğu akıld tutulduğunda, misyonerlerin söz konusu coğrafyayı Protestanlığın yayılması açısından ne kadar önemsedikleri anlaşılabilir.

•••

19 Matbaada Türkçe konuşan Asya Rumları için Karamanlıca olarak *Christ's Sermon on the Mount* adlı eser ilk defa 1824 yılında 16 sayfa ve 450 kopya (Anderson 1872b, 507) olmak üzere toplam 1.500 kopya ve 36.000 sayfa olarak basılmıştır (Missionary Herald 1828, 35).

Tablo 2. Malta Matbaasının 1822-1833 yılları arasındaki Baskılarının Kümülatif Toplamlar Tablosu

Tarih	Kopya adedi	Toplam Sayfa sayısı
1822-1823 ¹	16.000	771,500
1822- 1824 ²	40,000	?
1822-1826 ³	?	2.522,000
1822-1827 ⁴	128.050	5.474,000
1822-1828 ⁵	217,850	7.852,200
1822-1829 ⁶	287,150	10.795,400
1822-1833 ⁷	423,675	25.107,000

Kaynak: Çalışma kapsamında incelenen kaynaklardan yararlanılarak oluşturulmuştur.

•••

- 1 Missionary Herald 1824, 31; Annual Report 1824, 110-111.
- 2 Annual Report 1825, 81.
- 3 Missionary Herald 1826: 212.
- 4 Missionary Herald, 1828: 107.
- 5 Missionary Herald 1830, 13.
- 6 Missionary Herald 1835, 8.
- 7 Tüm raporlardan elde edilen verilere göre erişilen sayılardır.

Sonuç

Misyonerlerin insanların dinlerini veya mezheplerini değiştirme amacıyla Amerika'dan kalkıp hakkında hiçbir şey bilmedikleri Doğu coğrafyasına gelmeleri, başlı başına önemli bir durumdur. Fakat çalışmamız açısından bu durumu çok daha önemli kılan, bu değiştirme gayretine matbaanın aracılık etmesidir. Çünkü misyonerlerin geldiği coğrafya, okuma yazma kültürünün ve matbaacılığın Batı düzeyinde gelişme gösterdiği bir yer değildir. Misyonerler bu durumu, hedef kitleye aynı zamanda okuma yazmayı da öğretecek metinler basarak aşmaya çalışmışlardır. Misyoner matbaasında basılan bu metinler, bölge halkının bir kısmı için okunabilir ilk metinlerdir ve bu nedenle de oldukça önemlidir.

Malta matbaası, Amerikan misyonerlerin en önemli araçlarından birisi olmuştur. Öyle ki matbaada basılan her bir sayfa dinsel metin, adeta "yazılı/

basılı misyonerler” olarak görev yapmıştır. Çünkü matbaa, misyonerlere yüz yüze erişimle ancak kullanabilecekleri vaaz, eğitim ve sağlık gibi araçlardan daha fazla güç kazandırmış, onların tahminlerinden daha fazla sayıda kişiye ve alana ulaşmalarını sağlamıştır. Yani matbaa, misyonerlerin ve dolayısıyla da Protestanlığın Osmanlı İmparatorluğu ve Akdeniz başta olmak üzere Doğu coğrafyasında tanınması, var olmasına ve yayılmasına aracılık etmiştir.

Öte yandan matbaanın başarı durumunu dinsel dönüşümün gerçekleşmesine odaklanarak ele alacak olursak, ABCFM'nin hedeflediği ilk topluluk olan Rumlar konusunda yeterince başarı sağlayamadığını ve amaçladığı dinsel değişimi gerçekleştirmediğini söyleyebiliriz. Bunun nedeni, misyonerlerin öngörüsünün tersine Rumların, Protestan devrimi için entelektüel ve duygusal olarak yeterince hazır olmamaları, daha da önemlisi, Ortodoks Kilisesine bağlılıklarının misyonerlerin tahmininden daha güçlü olmasıdır (Saloutes 1955, 153-154). Fakat Batıdan gelen misyonerler tarafından basılan eserlerin, Doğu coğrafyasında okuma kültürünün gelişmesine ve farklı yaşam tarzlarının benimsetilmesine aracılık ettiği göz önünde bulundurulduğunda matbaanın çok önemli bir değişim ve dönüşüm aracı olduğunu söylemek gerekir. Çünkü matbaa doğrudan kutsal metin çevirisi dışında seküler çok sayıda metin basmıştır.

Amerikan misyonerler araştırmaya konu olan süreçte, bölgede yaşadıkları sorunlar ve kendileri gibi Hristiyanlığı yaymak üzere aynı coğrafyada bulunan diğer misyoner toplulukların deneyimlerinden de faydalanarak hem misyonerlik faaliyetlerinin kapsamını hem de matbaanın stratejileri ve çalışma pratiklerini değiştirmişlerdir. Çok milletli yapısı dolayısıyla oldukça çekici gelen bu coğrafyada Hristiyanlığı yaymak için bulunan misyonerler matbaada, başlangıçta sadece kendi kültürlerinde okunan Hristiyanlık metinlerini yerel dillere çevirerek basmış ve dağıtmışlardır (Winger 1971, 21-33). Fakat süreç içinde sadece dinsel metinler veya kutsal kitap basmanın ötesine geçen misyonerler, dinsel mesajları okul kitaplarının içine yerleştirerek kitlelere ulaştırmışlardır.

Bölgenin politik koşulları, mezhep ve din değiştirmenin devletler nezdinde olumsuz, toplumlar nezdinde dirençle karşılanması ve Hristiyanlığın diğer mezheplerine yönelik olarak misyonerlerin ve dolayısıyla matbaada basılan eserlerin sahip olduğu olumsuz tavır gibi pek çok nedenle misyonerler çok sayıda engelle karşılaşmıştır. Bu engeller, matbaanın faaliyetlerine de yansımış ve matbaa yeni dillere yönelmiştir. Fakat bu yönelimde çok başarılı olamayan matbaa, Malta'da faaliyet gösterdiği on bir yılda sadece dört dil-

de baskı yapabilmıştır. Ayrıca misyonerler ve matbaa için olumsuzluk içeren durumlar, matbaanın yer değiştirmesine ve Malta'dan İzmir'e taşınmasına neden olmuştur.

Son olarak Board'un eğitimli bir matbaacı olarak Homan Hallock'u ve ardından bölge dillerine hâkim, çeviri ve tashih konusunda bilgi sahibi kişileri istihdam etmesi, matbaaya ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Matbaa konusunda bilgi ve deneyim sahibi bu kişilerin varlığı, Malta Amerikan misyon matbaasının faaliyetlerine oldukça olumlu şekilde yansımış ve yayınlar içerik, nitelik ve nicelik olarak en yüksek seviyeye ulaşmıştır.

Amerikan misyonerlerin Osmanlı coğrafyası ve Akdeniz bölgesine yönelik olarak kurdukları ilk matbaa olan Malta'ya odaklanan bu çalışmanın sonuçları, matbaanın önce İzmir ve ardından İstanbul'a taşınmasıyla sürdürülen matbaacılık faaliyetleriyle bir arada değerlendirilmelidir. Dolayısıyla İzmir ve İstanbul matbaalarına yönelik detaylı çalışmalar hem Malta matbaasının ve hem de misyonerlerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm faaliyetlerinin anlaşılmasına ışık tutacaktır.

Kaynakça

- Abi-Farés, Huda Smitshuijzen. 2017. "The Modern Arabic Book: Design as Agent of Cultural Progress." Yayınlanmamış doktora tezi. University of Leiden, Hollanda.
- Açıkses, Erdal. 1999. "Osmanlı Devletindeki Misyonerlik Faaliyetleri ile İlgili Bir Değerlendirme (İki Merkezden Örnekler)". *Osmanlı Siyaset* içinde, editör Güler Eren, 192-203. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Alan, Gülbadi. 2001. "Protestan Amerikan Misyonerleri, Anadolu'daki Rumlar ve Pontus Meselesi." *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10: 183-208.
- Anderson, Rufus. 1872a. *History of the Missions of the American Board of Commissioners for Foreign Missions to the Oriental Churches, Volume I*, Boston: Congregational Publishing Society.
- Anderson, Rufus. 1872b. *History of the Missions of the American Board of Commissioners for Foreign Missions to the Oriental Churches, Volume II*. Boston: Congregational Publishing Society.
- Anderson, Rufus. 1861. *Memorial Volume of the First Fifty Years of the American Board of Commissioners for Foreign Mission*. Boston: Missionary House.
- Anderson, Rufus. 1869. *Foreign Missions: Their Relations and Claims*. New York: Charles Scribner and Company.
- Anderson, Rufus. 1830. *The Observation upon the Peloponnesus and Greek Island Made in 1829*. Boston: Crocker and Brewster.
- Babinger, Franz. 2004. *İbrahim Müteferrika ve Osmanlı Matbaası*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Badr, Habib. 2006. *American Protestant Missionary Beginnings in Beirut and Istanbul: Policy, Politics, Practice and Response*. Leiden, The Netherlands: Brill. doi: https://doi.org/10.1163/9789047411406_012
- Barton, James Levi. 1908. *Daybreak in Turkey*. Pilgrim Press.
- Baysal, Jale, 1968. *Müteferrika'dan Birinci Meşrutiyet'e Kadar Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi.
- Berkes, Niyazi. 1973. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Bilgi.
- Beydilli, Kemal. 1997. *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane-Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)*. İstanbul: Eren.
- Bigelow, Andrew. 1831. *Travels in Malta and Sicily: With Sketches of Gibraltar, in MDCCCXXVII*. Carter, Hendee&Babcock.
- Bond, Alvan. 1828. *Memoir of the Rev. Pliny Fisk, A.M., Late Missionary to Palestine*. Boston: Crocker and Brewster.
- Burke, J. William. 1937. "The American Mission Press at Malta". *New York Public Library Bulletin*, 41(7): 526-529.

- Coakley, J. F. 1998. "Printing Offices of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1817-1900: A Synopsis". *Harvard Library Bulletin* 9 (1): 5-34
- Coakley, J. F. 2003. "Homan Hallock, Punchcutter", *Printing History* 23 (1): 18-41.
- Doğan, Mehmet Ali. 2014. "Jonas King: Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Yunanistan'da bir Amerikalı." *Türk-Yunan İlişkileri Üzerine Makaleler* içinde, editör Yeliz Okay, 29-42. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- De Kay, J. E. 1833. *Sketches of Turkey in 1831 and 1832*. New York: J. & J. Harper.
- Dwight, Henry Otis. 1916. *The Centennial History of the American Bible Society*. New York: The Macmillan Company.
- Erhan, Çağrı. 1999. *Osmanlı ABD İlişkileri, Osmanlı, C.II*. Ankara: Yeni Türkiye Yay.
- Eisenstein, Elizabeth. L. 1980. *The Printing Press as an Agent of Change*. New York: Cambridge University Press.
- Ersoy, Osman. 1959. *Türkiye'ye Matbaanın Girişi ve İlk Basılan Eserler*. Ankara: Güven Matbaası.
- Haines, F.E.H. 1879. *Jonas King: Missionary to Syria and Greece*. New York: American Risale Society.
- Hülagü, Metin. 2007. "Osmanlı'da Cumhuriyet'e Misyoner, Ermeni, Terör ve Amerika Dörtgeninde Türkiye". *Journal of Islamic Research*. 20(4): 429-450
- Galanti, Avram. 1947. *Türkler ve Yahudiler: Tarihi, Siyasî Tetkik*. İstanbul: Tan Matbaası.
- Gerçek, Selim Nüzhet. 2002. *Türk Matbaatı*, derleme Ali Birinci. Ankara: Gezgin Kitabevi
- Greene, Joseph K. 1916. *Leavening the Levant*. New York: The Pilgrim Press.
- Gözübüyük, Sevil. 2018. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizvit Tarikatının Yayılmasında Fransız Elçilerin Rolü." *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(12): 635-654.
- Jones William. 1850. *The Jubilee Memorial of the Religious Tract Society: Containing a Record of Its Origin, Proceedings, and Results A.D. 1799 to A.D. 1849*. Londra: The Religious Tract Society. <https://archive.org/details/jubileememorialo00reli> Erişim tarihi 20 Ekim 2018.
- Kabacalı, Alpay. 1989. *Türk Kitap Tarihi: Cilt I Başlangıcından Tanzimat'a Kadar*. İstanbul: Cem.
- Kabacalı Alpay. 1987. *Türk Yayın Tarihi*. İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti yayınları
- Kaurie, Thomas. 1901. *A Brief Chronicle of the Syria Mission*. Beirut: American Mission Press.
- Kırşehirlioğlu, Erdal. 1963. *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri*. İstanbul: Bedir Yayınevi
- Kocabaşoğlu, Uygur. 1988. "Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. yüzyılda Amerikan matbaaları ve Yayımcılığı", *Murat Sarıca Armağanı* içinde, editörler Aydın Aybay, Rona Aybay, 267-287. İstanbul: Aybay Yayınları .
- Kocabaşoğlu, Uygur. 1994. "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa Topraklarında Amerikan Misyoner Faaliyetleri." *Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu* içinde, 539-551. Ankara; TTK Yayınları.

- Kocabaşoğlu, Uygur. 2000. *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika: 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğundaki Amerikan Misyoner Okulları*. Ankara: İmge
- Labarre, Albert. 1994. *Kitabın Tarihi*, çeviren Galip Üstün. İstanbul: İletişim.
- Layton, Evro. 1971. "The Greek Press at Malta of the American Board of Commissioners for Foreign Missions (1822-1833)". *The Gleaner*, 9: 169-193.
- Leest, Charlottevan der. 2008. *Conversion and Conflict in Palestine: The Missions of The Church Missionary Society and The Protestant Bishop Samuel Gobat*. Yayınlanmamış doktora tezi. University of Leiden, Hollanda.
- Mazıcı, Nurşen. 2005. *ABD'nin Güney Kafkasya Politikası Olarak Ermenistan Sorunu*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Murrevan den Berg, Hellen. 2006. "Simply by Giving to them Macaroni. Anti Roman Catholic Polemics in early Protestant Missions in the Middle East, 1820-1860," *Christian Witness Between Continuity and New Beginnings, Modern Historical Missions in the Middle East* içinde, editörler Martin Tamcke, Michael Marten, 63-80. Münster: LIT.
- Needham, Joseph 1985. *Science and Civilisation in China: Vol. 5*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ortaylı, İlber. 2007a. *Son İmparatorluk Osmanlı*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ortaylı, İlber. 2007b. *Batılılaşma Yolunda*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Olgun, Hakan. 2012. "Hristiyanlık ve Sekülerleşme İlişkisi ya da Seküler Dindarlığın Teolojisi" *İnsan & Toplum*, 2 (4): 135-156.
- Prime, Edward Dorr Griffin. 1877. *Forty Years in the Turkish Empire*. New York: Robert Carter and Brothers.
- Repousis, Angelo. 1999. "The Cause of the Greeks. Philadelphia and the Greek War for Independence, 1821-1828." *The Pennsylvania Magazine of History and Biography*, 123(4): 333-363.
- Roper, Geoffrey. 1988. "Arabic Printing in Malta 1825-1845: Its History and Its Place in the Development of Print Culture in the Arab Middle East." Yayınlanmamış doktora tezi. Durham University, <http://ethesedur.ac.uk/1550/> Erişim tarihi 15 Eylül 2018.
- Roper, Geoffrey. 1998. "The Beginning of Arabic Printing by the ABCF, 1822-1841", *Harvard Library Bulletin*, 9(1): 55-68
- Richter, Julius. 1862. *A History of Protestant Missions in the Near East*. Edinburgh and London: Oliphant, Anderson & Ferrier.
- Sabev, Orlin. 2006. *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni, 1726-1746: Yeniden Değerlendirme*. İstanbul: Yeditepe.
- Saloutos, Theodore. 1955. "American Missionaries in Greece: 1820-1869." *Church History*, 24(2): 152-174.

- Smith Thomas and John Overton Choules. 1982. *The Origin and History of Missions: Containing Faithful Accounts of the Voyages, Travels, Labors and Successes of the Various Missionarie Vol. II*. Boston: Crocker & Brewster.
- Smyrniaos Anthony L. 2008. Manuals of Conversion: Protestant Missionary Schoolbooks in Greece during the 19th Century. *History of Education&Children's Literature, III*, 1:117-140.
- Stone, Frank A. 2011. *Sömürgeciliğin Hasat Mevsimi: Anadolu'da Amerikan Misyoner Okulları*. Çeviren Ayşe Aksu. İstanbul: Dergâh Yayınları,
- Strong William E. 1910. *The Story of American Board*. Boston: Pilgrim Press.
- Tracy, Joseph. 1842. *History of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Compiled Chiefly from the Published and Unpublished Documents of the Board*. New York: MW. Dodd.
- Temple, H. Daniel. 1835. *Life and Letters of Rev. Daniel Temple*. Boston: Congregational Board of Publication. Boston: Crocker and Brewster.
- Teotig (Teotoros Lapçincıyan) 2012. *Baskı ve Harf Ermeni Matbaacılık Tarihi Ermeni Alfabesinin 1600. ve Ermeni Matbaacılığının 500. Yılında Dîb u Dar*. Çevirenler Sirvart Malhasyan ve Arlet İncidüzen, İstanbul: Bir Zamanlar Yayıncılık
- Toderini, Giambatista ve Şevket Rado. 1990. *İbrahim Müteferrika Matbaası ve Türk Matbaacılığı*. İstanbul: Yayın Matbaacılık.
- Tozlu, Necmettin. 1991. *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*. Ankara: Akçağ Yayınları
- Winger, Faith L.1971. "Books and the Early Missionaries in the near East." *The Journal of Library History* (1966-1972) 6(1): 21-33. <http://www.jstor.org/stable/25540275>.
- Wilson, Samuel Sheridan. 1839. *A Narrative of the Greek mission; or Sixteen Dears in Malta and Greece*. London: John Snow.
- Yıldırım, Ali ve Hasan Şimşek. 2013. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin.

Annual Reports

- ABCFM. 1820. *Eleventh Annual Report of the American Board of Commissioner for Foreign Mission*. Boston: Crocker and Brewster.
<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=coo.31924079429357&view=1up&seq=11>
Erişim tarihi 11 Eylül 2018.
- ABCFM. 1821. *Twelfth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission*. Boston: Crocker and Brewster.
<http://findit.library.yale.edu/catalog/digcoll:390558>
Erişim tarihi 11 Eylül 2018.
- ABCFM. 1823. *Fourteenth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission*. Boston: T. R. Marvin.
<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=wu.8906573733>
Erişim tarihi 27 Eylül 2018.

- ABCFM. 1824. *Fifteenth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission*. Boston: Crocker and Brewster.
<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=wu.89065737330;view=1up;seq=221>
Erişim tarihi 18 Eylül 2018.
- ABCFM. 1825. *Sixteenth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission*. Boston: Crocker and Brewster.
<http://hdl.handle.net/10079/digcoll/429576>
Erişim tarihi 16 Ekim 2018.
- ABCFM. 1826. *Seventeenth Annual Report American Board of Commissioners for Foreign Mission*.
<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015011419044&view=1up&seq=1>
Erişim tarihi 3 Ekim 2018.
- ABCFM. 1827. *Eighteenth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission*. Boston: Crocker and Brewster.
<https://archive.org/details/annualreportofam2728amer>
Erişim tarihi 18 Eylül 2018.
- ABCFM. 1828. *Nineteenth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission*. Boston: Crocker and Brewster.
<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015011419143&view>
Erişim tarihi 06 Kasım 2018.
- ABCFM. 1829. *Twentieth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission* (Boston: Crocker and Brewster).
<http://hdl.handle.net/10079/digcoll/465221>
Erişim tarihi 06 Kasım 2018.
- ABCFM. 1830. *Twenty-First Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission*. Boston: Crocker and Brewster.
<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015011419143&view=1up&seq=267>
Erişim tarihi 17 Aralık 2018.
- ABCFM. 1831. *Twenty-Second Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission*.
<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015011419143&view>
Erişim tarihi 13 Kasım 2018.
- ABCFM. 1834. *Twenty-fifth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission*.
<http://hdl.handle.net/10079/digcoll/466471>
Erişim tarihi 3 Şubat 2019.
- ABCFM. 1837. *Twenty-Eighth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission*.
<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015011419168;view>
Erişim tarihi 3 Ekim 2018.

ABCFM. 1852. *Forty-third Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission.*

<http://hdl.handle.net/10079/digcoll/452021>

Erişim tarihi 24 Nisan 2018.

ABCFM. 1856. *Forty-Seventh Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission.*

<http://hdl.handle.net/10079/digcoll/477143>

Erişim tarihi 24 Nisan 2017.

ABCFM. 1870. *Sixtieth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission.*

<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015073264932&view=1up&seq=244>

Erişim tarihi 24 Nisan 2017.

Missionary Registers

The Missionary Register for MDCCCXXXI (1831),

<https://archive.org/details/1831CMSMissionaryRegister>

Erişim tarihi 21 Kasım 2018.

The Missionary Register for MDCCCXXXIII (1833).

<https://archive.org/details/1833CMSMissionaryRegister/page/n5>

Erişim tarihi 28 Kasım 2018.

Missionary Heralds

The Missionary Herald for the Year 1822. Vol. XVIII.

<https://catalog.hathitrust.org/Record/005909183>

Erişim tarihi 16 Mayıs 2016.

The Missionary Herald for the Year 1823. Vol. XIX.

<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.b3079610;view=1up;seq=9>

Erişim tarihi 14 Nisan 2016.

The Missionary Herald for the Year 1824. Vol. XX.

<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=chi.12502808>

Erişim tarihi 20 Eylül 2018.

The Missionary Herald for the Year 1825. Vol. XXI.

<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.b3079612&view=1up&seq=9>

Erişim tarihi 20 Ekim 2018.

The Missionary Herald for the Year 1826. Vol. XXII.

<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.b3079710;view=1up;seq=17>

Erişim tarihi 5 Kasım 2018.

The Missionary Herald for the Year 1826. Vol. XXIII.

<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.ah6ky3&view=1up&seq=7>

Erişim tarihi 28 Ocak 2019.

The Missionary Herald For The Year 1828, Vol. XXIV.

<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=chi.12502733;view=1up;seq=5>

Erişim tarihi 18 Ocak 2019.

The Missionary Herald For The Year 1830, Vol. XXVI.

<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.ah6ky6&view=1up&seq=6>

Erişim tarihi 13 Kasım 2018.

The Missionary Herald For The Year 1832, Vol. XXVIII.

<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.ah6ky8&view=1up&seq=7>

Erişim tarihi 3 Ekim 2018.

The Missionary Herald For The Year 1833, Vol. XXIX.

<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.ah6ky9&view=1up&seq=7>

Erişim tarihi 12 Aralık 2018.